

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**«Порівняння впливу соціального капіталу на процес
демократизації Вінницької та Луганської областей в періоді 2014
р. - 2021 р.»**

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності 052 Політологія
Вишневський Арсеній Сергійович
Науковий керівник: Кисельов С. О.
кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
Рецензент Амельченко Н. А.
Бакалаврська робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« » _____ 20__ р.

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЙОГО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ	6
1.1 Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції П'єра Бурдьє	6
1.2 Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції Роберта Патнема....	19
1.3 Поняття «соціальний капітал» в працях сучасних українських дослідників.....	33
Підсумок до I розділу.....	39
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ВІННИЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ	41
2.1 Політичні активності громадян.....	42
2.2 Поширення громадських організацій.....	49
2.3 Огляд поширення неформальних соціальних зв'язків.....	51
2.4 Релігійні активності громадян.....	52
2.5 Регіональний розподіл рівня інституційної та міжособистісної довіри.....	54
Підсумок до II розділу.....	57
РОЗДІЛ III. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ	58
Підсумок до III розділу.....	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
АНОТАЦІЯ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Революція Гідності об'єднала людей та дала можливість чітко визначити політичні пріоритети населення. Українці продовжують боротись за власну свободу та встановлення створених на принципах демократії та плюралізму, інституцій, ефективна робота яких забезпечуватиме економічну та політичну стабільність в країні. Демократія, як політичний режим, заснована на активній участі громадян у політичному житті, потребує для свого функціонування високого рівня соціального капіталу. Дане дослідження важливе для розуміння того, як соціальний капітал впливає на стан демократії в окремих регіонах України та для порівняння рівня розвитку соціального капіталу у цих регіонах.

Дослідження впливу соціального капіталу в реаліях сьогодення важливе для вирішення багатьох викликів, що стають на заваді органічному розвитку молодій українській демократії.

Соціальний капітал впливає на взаємодію громадян між собою, їх відносини в різних площинах суспільного життя. Громади із високим рівнем соціального капіталу характеризуються відповідним йому високим рівнем громадської активності та глибшій включеності в процеси державотворення. Свідоме населення більш критично ставиться до кадрової політики державних менеджерів, через що некомпетентним кандидатам на керівні посади державного апарату буде важко отримати необхідний рівень підтримки серед керівництва.

Рівень соціального капіталу в суспільстві корелюється зі ступенем його політизованості. Чим краще розвинені горизонтальні зв'язки взаємності та взаємодії між людьми, тим вищий рівень політизації суспільства загалом. Даний фактор можна використовувати в якості одного з інструментів

підвищення ефективності боротьби з корупцією. Контроль за діями політиків входить в поле інтересів акторів суспільства, в якому гарно розвинений соціальний капітал. Корумпованість держслужбовців та лояльне ставлення до цього великої частини населення - одна із ключових проблем в суспільстві. Тому розвиток соціального капіталу населення стане одним із способів антикорупційної політики. Важливо дослідити, яким чином соціальний капітал впливає на зміцнення демократичних інститутів та якими способами можна впливати на розвиток соціального капіталу.

Результати дослідження можуть допомогти визначити тенденції, потенційні проблемні ділянки та вказати на шляхи покращення розвитку соціального капіталу в регіонах України.

Мета: визначити вплив соціального капіталу на процес демократизації Вінницької та Луганської областей в періоді 2014 р. – 2021 р.

Завдання: - визначити поняття соціального капіталу шляхом аналізу різних концепцій;

- інтерпретація статистичних даних двох досліджених регіонах за параметрами методології Р. Патнема;
- порівняння рівня соціального капіталу у Луганські та Вінницькій областях.

Об’єкт дослідження: вплив соціального капіталу на процес демократизації в Україні.

Предмет дослідження: вплив соціального капіталу на демократизацію Луганської та Вінницької областей.

Методологія: Теоретичні основи нашого дослідження базуються на роботах відомих західних та українських вчених, які розглядали концепцію соціального капіталу з теоретичної та практичної сторін. Цими вченими є П. Бурдье, Р. Патнем, Г. Зеленько, А. Карась та В. Степаненко. Такий перелік авторів дозволяє розглянути різні концепції соціального капіталу, а відповідно –

сформувані повне уявлення про його розвиток та функціонування. Праці Р. Патнема обрані в якості основного методологічного підґрунтя, адже містить опис кількісних методів вимірювання соціального капіталу, що стає важливим інструментом для аналізу.

У дослідженні ми використовуємо ці теорії для порівняння впливу соціального капіталу на процес демократизації у Вінницькій та Луганській областях протягом періоду з 2014 по 2021 рік. Ми аналізуємо описані Р. Патнемом такі індикатори громадської активності як: політична активність, поширення громадських організацій, форми неформальних соціальних зв'язків, виражені у поширенні волонтерської діяльності між акторами, а також релігійну активність громадян. Оскільки основним конституюючим елементом соціального капіталу в громаді є довіра, то ми також розглядаємо рівень інституційної та міжособистісної довіри громадян в обраних областях.

Основними методами даного дослідження є кількісний та порівняльний аналіз, методи опису та інтерпретації, узагальнення. Аналіз полягає у зборі та розгляді кількісних даних, таких як соціологічні дослідження, спостереження, статистичні дані, тощо. Обрані методи дозволяють виявити закономірності, інтерпретувати достатню кількість даних з метою дослідження впливу соціального капіталу на процес демократизації Луганської та Вінницької областей в періоді 2014 р. – 2021 р. Порівняльний аналіз двох регіонів - Вінницької та Луганської областей, які пережили різні політичні та соціальні виклики в зазначений період, дозволить з'ясувати, які чинники соціального капіталу сприяли або гальмували процес демократизації в кожному з них.

Джерельна база: роботи французького соціолога-теоретика П. Бурдьє «Форми капіталу», «Практичний глузд», «Сфера культурного виробництва, або перевернутий економічний світ», а також такі праці американського політолога Р. Патнема як: «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії», «Боулінг на самоті» та книга лауреата Нобелівської премії Е. Остром «Управління загальним: еволюція інститутів колективної дії». Крім

цього, до джерельної бази входять праці українських дослідників: Г. Зеленько «Політична «матриця» громадянського суспільства», «Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни», А. Карася «Соціальний капітал як умова і міра громадянського поступу: європейські національні зразки й українські варіанти», «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях». Також було використано інтерв'ю з доктором філософських наук Анатолієм Карасем. Разом із цим, звернулись до роботи В. Степаненко «Громадянське суспільство: дискурси і практики».

В другій частині роботи було проаналізовано дані соціологічних досліджень «Центру Разумкова», фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську, звіти за результатами громадського спостереження «ОПОРИ», архівні дані ЦВК, ЗАКОН УКРАЇНИ №2487-VI, опитування та звіти «КМІСу», проекти групи «Рейтинг», статистичні бюлетені Державної Служби Статистики та аналітичний звіт «World Values Survey».

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 71 сторінку.

РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЙОГО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ.

1.1 РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» В КОНЦЕПЦІЇ П'ЄРА БУРДЬЄ

З метою поглиблення в тему дослідження соціального капіталу, спершу маємо визначити поняття капіталу. Французький соціолог, П'єр Бурдьє називає його накопиченою працею, яка є результатом взаємодій між індивідами впродовж певного періоду часу.¹ Це ресурс, який можна використовувати для здобуття благ, задоволення власного або ж чужого інтересу. Отже, людина може використати власний капітал не тільки для себе, а й з ціллю допомоги іншому, в благодійних цілях.

У статті «Форми капіталу» він розподіляє поняття капіталу на три типи: культурний, економічний та соціальний.² П. Бурд'є описує економічний капітал як ресурс, який має окреслену грошову вартість та офіційно визнається шляхом наявності юридичних прав власності.³ Культурний та соціальний капітал взаємопов'язані. Виникає вірогідність ускладненого розвитку соціального капіталу за повної відсутності культурного і навпаки.

П. Бурд'є зазначає, що культурний капітал може існувати в трьох станах. Перший із трьох - інкорпорований. В цій формі культурний капітал являє собою набір певних соціальних навичок, цінностей та якостей, які індивід набуває протягом життя, в процесі соціалізації. Такі цінності не тимчасові, вони є

---

¹ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 15

² THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 16

³ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 17

сталими і формують людину як особистість. Культура людини, у тому вигляді, в якому ми звикли її сприймати, є кінцевою стадією інкорпорації цінностей.

Для того, щоб культивувати в собі (виростити чи надбати) культурний капітал, потрібно витратити певні зусилля та час. Надбання культурного капіталу передбачає витрату власних, в більшій мірі розумових зусиль, це довгий процес, який не можна делегувати комусь. Через поступовість процесу, П. Бурдьє порівнює його із нарощуванням м'язової мускулатури людини.⁴ Культурний капітал не має обмежень по обсягу – протягом усього життя індивід проводить свідому роботу над собою. В результаті цього процесу капітал може розширюватись. Синхронним є процес згасання культурного капіталу, він помирає водночас із відходом із життя людини, яка надбала цей капітал. П. Бурдьє зазначає, що інкорпорований культурний капітал можна як продати, так і перейняти. При чому в процесі перейняття обидва актори, той хто передає та той, хто переймає капітал, не усвідомлюватимуть, що вони є учасниками цього процесу. Об'єктом передачі, у цьому випадку, можуть бути манери людини, вимова або акцент. Однією із відмінних рис культурного капіталу, порівнюючи із іншими формами, є логіка його передачі шляхом успадкування. Він надзвичайно складно контролюється та відслідковується через скриті шляхи його передачі та неявні часові проміжки: виховання та культурні традиції всередині сім'ї. Важливим є елемент успадкування капіталу. Автор пропонує розглянути цей процес на прикладі із життя, говорячи, що дитина, народжена в сім'ї із добре розвиненим культурним капіталом, матиме переваги перед однолітками, які не мали можливості користуватись культурним капіталом.⁵

Другий стан культурного капіталу – об'єктивований. Матеріальними прикладами такого капіталу можуть бути документи, картини, скульптури та

---

⁴ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 18

⁵ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 19

інші предмети культурної спадщини. Пропонуємо розглянути кілька основних відмінностей об'єктивованого капіталу від інкорпорованого. Перша відмінна риса - спосіб його надбання. Об'єктивований капітал можна передати в матеріальній формі шляхом передачі права юридичної власності. За аналогією із інкорпорованим капіталом, його можна передавати із покоління в покоління, наприклад даруючи об'єкти мистецтва дітям або онукам. Спільною рисою двох розглянутих форм капіталу є те, що обидва можна обміняти на економічні ресурси.

Останнім, із визначених П. Бурдьє типів культурного капіталу, є інституціолізований культурний капітал. Це поняття описує той вид капіталу, який був визнаний та захищений офіційними інститутами у формі академічних кваліфікацій. Наявність задокументованих, юридично цінних підтверджень легітимізує такий тип капіталу не тільки в правовому полі, а й серед соціальних груп. Пропонуємо звернути увагу на те, як П. Бурдьє описує інституціоналізацію культурного капіталу, а саме: як процес «соціального таїнства». Він вважає, що інституціоналізований культурний капітал стає цінним не через свої власні характеристики, а внаслідок колективного визнання. Автор стверджує, що інституціоналізований культурний капітал є результатом "колективної магії".⁶ Тобто інституціоналізований культурний капітал можна сприймати як продукт соціальних процесів, які не можуть бути пояснені лише індивідуальними характеристиками його власника. Інституціолізований культурний капітал можна обміняти або використати для отримання певних матеріальних благ. Наприклад, диплом про вищу освіту може допомогти в отриманні вищої матеріальної винагороди або ж відкрити доступ до раніше закритих соціальних клубів.

---

⁶ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 20

Розглянувши три типи культурного капіталу, описані в статті «Форми капіталу», стає зрозумілим, що П. Бурдьє описує поняття культурного капіталу в якості символічного, тобто такого, що визнаний в якості легітимної компетенції. В книзі «Практичний сенс» П. Бурдьє визначає символічний капітал в якості соціального ресурсу, який може використовуватись для отримання економічних, культурних та соціальних переваг. Це кредит довіри від суспільства, який надається на основі репутації, багажу знань та інших характеристик, що підтверджують цінність індивіда для громади в якій він існує.⁷ Репутаційні якості наділяють людину ширшими можливостями. Незважаючи на те, що символічний капітал є нематеріальним ресурсом, він може сприяти отриманню економічних благ. Наприклад, людина з наявним кредитом довіри (символічним капіталом) теоретично забезпечена умовами для будівництва професійної кар'єри, попри те, що може не мати відповідної освіти або ж не підходити за віковим цензом. Символічний капітал включає існування габітусу. Дане поняття в концепції П. Бурдьє є «чимось, не закладеним природою, це набір набутих характеристик, які є продуктом соціальних умов і які, з цієї причини, можуть бути повністю або частково спільними для людей, які були продуктом подібних соціальних умов».⁸ Іншими словами, габітус це знання, навички та цінності, які індивід набуває в процесі соціалізації.

Об'єкти культурного капіталу можуть бути різними і змінюються відповідно до його форми. Це знання, соціальні здобутки, цінності та навички, проте до нього можна віднести і матеріальні предмети мистецтва. Для кращого розуміння його вартості, слід порівняти його із економічним капіталом. Вартість культурного капіталу важко оцінити в ціннісному аспекті, зокрема через той факт, що нерідко його об'єкти нематеріальні, а також через те, що соціальні

---

⁷ Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – с. 119

⁸ Habitus: A Sense of Place Автор: Emma Rooksby https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=JC74DwAAOBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=habitus+and+social+research+bourdieu+book+&ots=EixTzoYPeG&sig=esOfYVvonhvfbTT105wpt7Z1Fo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false – с.45

умови передачі та здобутку культурного капіталу більш скриті, ніж умови передачі капіталу економічного.

Культурний та економічний капітали безпосередньо є дотичними до соціального капіталу, адже прослідковується взаємозалежність: чим більшим масштабом культурного та економічного капіталів володіє індивід, тим ширшими є його можливості здобути капітал соціальний. Таким чином людина несе більшу цінність для суспільства, тим самим стає «магнітом соціальних зв'язків». Чітке розуміння суті культурного капіталу дозволить краще розмежувати його із капіталом соціальним, а також надасть загальну базу для розуміння концепцій форм капіталу, описаних П. Бурдьє.

П. Бурдьє у «Формах капіталу» зазначає, що поняття соціального капіталу утворилось в результаті необхідності пояснення соціальних впливів та зв'язків, які не можуть бути зведеними лише до індивідуальних характеристик актора. Автор визначає соціальний капітал як:

«сукупність реальних чи потенційних ресурсів, що володіють стійкою мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – інакше кажучи, із членством групи. Остання дає своїм членам опору як колективного капіталу, так і репутації, що дозволяє їм отримувати кредити у всіх сенсах цього слова. Ці відносини можуть існувати лише у практичному стані, у формі матеріального та/або символічного обміну, що сприяє їх підтримці. Вони також можуть бути оформлені соціально та гарантовані загальним ім'ям (ім'ям сім'ї, класу, племені, школи, партії тощо) або цілим набором інституціолізованих актів, покликаних одночасно формувати та інформувати тих, хто через них проходить... Будучи заснованими на стійких актах матеріального і символічного обміну, виникнення та підтримка яких передбачає підтвердження близькості. Вони також частково не зводяться до

об'єктивних відносин близькості у фізичному (географічному) або навіть у даному економічному та соціальному просторі».⁹

Наявність соціальних зв'язків є однією із ключових якостей, на якій побудована концепція соціального капіталу П. Бурдьє. Їх можна розглядати як інструмент, доступ до якого не обмежений майновим, віковим, релігійним чи іншими видами цензів. Кожен член суспільства має можливість самостійно здобувати та використовувати власні соціальні зв'язки. Значущість та вплив людини в суспільстві, а разом із тим доступ до фінансових ресурсів, репутації та соціального визнання встановлюється ступенем розвитку її соціальних зв'язків. Іншими словами, чим більш розгалуженою мережею зв'язків володіє індивід – тим ширшим є його соціальний капітал. Надзвичайно важливу роль відіграє членство актора в групі. Це один із основних критеріїв, за яким можна визначити наявність та рівень розвитку соціальних зв'язків громадянина, а відповідно і його соціальний капітал. Кожен, в тій чи іншій мірі, має соціальні зв'язки, а отже – володіє певним соціальним капіталом.

Приналежність актора до соціальних груп, політичних партій, інтелектуальних організацій та інших об'єднань громадян зі спільними інтересами, цінностями, а також мотивами участі визначають об'єм його соціального капіталу. Членство в спільноті значно збільшує об'єм доступного для використання індивідом соціального капіталу через те, що він має можливість розпоряджатись капіталом кожного із членів цього об'єднання. Наявність індивідуальних особистісних манер, властивих певним спільнотам, вказує на те, що людина набула їх за причиною належності до таких спільнот. Тобто манери є маркером, за яким можна визначити наявність соціального капіталу індивіда.

---

⁹ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с.21

Розглядаючи концепцію П. Бурдьє, ми визначили, що однією із фундаментальних якостей для визначення наявності соціального капіталу є існування соціальних зв'язків між громадянами. Слід підкреслити, що дана якість не єдина в процесі утворення та функціонування соціального капіталу. Не менш важливою є наявність суспільних відносин взаємного обміну. Вважаємо за необхідне приділити увагу цьому феномену в контексті розгляду поняття соціального капіталу, адже це елемент, який наділяє цінністю спілкування окремих індивідів в спільнотах, насичує їх взаємодію сенсом. Не обов'язково сприймати такі взаємні відносини в рамках лише матеріального обміну засобами грошового обігу або послугами. Взаємні стосунки також включають такі предмети обміну символічного характеру як досвід, інформацію або ж почуття. Отримання результату та бажаної вигоди, які є кінцевим продуктом відносин взаємного обміну між членами групи людей або суспільства загалом, унеможливується через відсутність зв'язків солідарності. Цей чинник можна назвати одним із джерел соціального капіталу. Він впливає на вибудовування тісних взаємин між акторами та допомагає отримувати бажаний ресурс. Наявність солідарності впливає на самоусвідомлення індивідом власної участі, сприйняття себе як частини загального колективу. В таких умовах людині властиво інвестувати власний час в спілкування з іншими членами спільноти, ділитись своїм соціальним капіталом з метою масштабування загального капіталу для отримання взаємовигідного прибутку. Проведення публічних та закритих заходів, участь в яких доступна лише членам окремої спільноти, концертів або ж створення спортивних клубів позитивно впливає на налагодження соціальних зв'язків, адже подібні організації та події об'єднують людей однакових страт суспільства. Важливим в концепції П. Бурдьє є фактор престижу. Запорукою органічного розвитку спільноти є вибірковість учасників, тобто встановлений умовний поріг економічного, культурного та соціального капіталів, яким має володіти індивід для членства в цій групі. Характеристики таких учасників близькі за різними параметрами і впливають безпосередньо на результативність взаємного обміну соціальними

зв'язками, а отже на соціальний капітал кожного члена окремо і спільноти загалом. Встановлюється структура, в якій кожен актор розглядається як окреме джерело ресурсів (соціальних зв'язків).

Сукупність соціальних зв'язків, структурованих в межах однієї мережі, утворює соціальний капітал. Необхідність наявності мережі соціальних зв'язків обумовлена потребою вибудовування та функціонування довгострокових соціокультурних відносин різних типів між людьми. Мережа соціальних зв'язків має певні особливості оформлення. Такі зв'язки мають бути інституціалізованими формально, шляхом укладання договору чи підписання офіційних юридичних документів, або неформально – через не зафіксовані документально, але прийняті членами спільноти норми, правила або традиції. Можемо виділити кілька типів інституціалізації таких зв'язків. Перший тип це дані від народження зв'язки всередині сім'ї. Вони є результатом етапу первинної інституціалізації. Другий тип - набуті в процесі соціалізації протягом життя. Цей тип можна віднести до етапу вторинної інституціалізації. П. Бурдьє визначає мережу соціальних зв'язків як *«результат стратегічних стратегій – консервативних чи колективних, інтелектуальних чи несвідомо орієнтованих встановлення чи відтворення соціальних відносин.»*¹⁰ Також важливо зауважити, що соціальні зв'язки в розумінні автора не є сталими, вони можуть змінюватися в залежності від середовища або стратегій поведінки акторів. В залежності від типу, частина зв'язків, об'єднаних в мережу, може руйнуватись з часом і навпаки – з'являться і доповнювати цю мережу.

Автор використовує термін «посвята» в контексті опису процесу функціонування соціальних зв'язків та пояснює його як символічне встановлення зв'язку, виробленого соціальним інститутом в особі члена

---

¹⁰ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 22

родини, колеги по роботі або співмешканцем.¹¹ [ст. 67] Даний термін можна трактувати як легітимізацію. Соціальні зв'язки легітимізуються шляхом регулярного відтворення. У своїй книзі « Поле культурного виробництва: Економічні умови художньої творчості» П. Бурдьє зазначає, що акт посвяти вказує на високу якість зв'язків¹². Взаємне визнання та використання соціальних зв'язків між індивідами або групами людей підкреслює факт їх наявності.

Процес відтворення соціального капіталу в концепції П. Бурдьє можна охарактеризувати цитатою:

*«відтворення...передбачає безперервну роботу зі встановлення соціальних зв'язків, безперервні серії обмінів, у яких визнання постійно затверджується і підтверджується. Ця робота, що передбачає витрати часу і сил, а отже (прямо чи опосередковано), та економічного капіталу, не приносить прибутку і навіть не помічається, доки вона не підкріплюється особливою компетенцією».*¹³

Пропонуємо звернути увагу на те, що автор називає «особливою компетенцією». Насамперед, це теоретична база та прикладні навички, які допомагають застосовувати наявні знання. Разом із цим вона представлена як готовність утримувати і розширювати набутий соціальний капітал.

За П. Бурдьє, соціальний, економічний та культурний капітали взаємопов'язані та взаємозалежні. В контексті дослідження соціального капіталу варто звернути увагу на фактор його залежності від двох інших форм

---

¹¹ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 22

¹² Bourdieu P. (1983) The Field of Cultural Production, or the Economic World Reversed // Poetics (November). – с. 327

¹³ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 22

капіталу. Наприклад, якщо людина має бажання розвивати свій економічний капітал, то логічним буде знаходження шляхів до розвитку його в середовищі людей із наявним, бажано вищим, рівнем економічного капіталу. Так само із соціальним, якщо індивід бажає розвивати цей вид капіталу, то він має активно проявляти себе серед людей із добре розвиненим соціальним капіталом. Для того, аби індивід був рівноцінно цікавим для інших учасників обміну капіталами, він має давати певну цінність, тобто інвестувати найбільш розвинену у нього іншу форму капіталу в ці відносини. Можемо розглянути на простому прикладі закритого клубу любителів гольфу. Зазвичай, прихильниками цього виду спорту є фінансово забезпечені люди. У випадку, якщо всі члени клубу мають високий рівень економічного або культурного капіталу, то вимагатимуть від нових учасників або такий самий рівень капіталу або ж приймуть в спільноту людину із відносно низьким рівнем цих капіталів за умови наявності капіталу соціального. Основна ідея автора полягає у тому, що індивід може масштабувати свій капітал у спільноті людей із подібним рівнем соціального престижу та місцем в суспільстві.

Цілком логічною є думка, що не існує рівномірного поділу соціального капіталу між всіма членами суспільства через його неоднорідність. Він розподіляється нерівномірно і залежить від таких факторів як соціальна активність людини, членство в групах, освіта та індивідуальні якості громадянина. Також рівень розвитку соціального капіталу взаємопов'язаний із наявним рівнем розвитку культурного та економічного капіталів. Два останні, за умови ефективного функціонування, створюють умови для полегшення та прискорення процесу набуття капіталу соціального. Відповідно до зазначеної структури наявності соціального капіталу серед громадян, можна виокремити тих, хто володіє значним об'ємом і тих, хто розпоряджається меншим обсягом капіталу. Прикладом людей, які є яскравими представниками першого типу власників соціального капіталу є загальновідомі суспільні діячі, політики, актори. Також до таких людей можна віднести тих, хто займається активною

організаційною діяльністю, зокрема голів громадських об'єднань, представників робочих колективів і подібних груп. Ми відносимо їх до першої групи за ознакою загального визнання учасниками спільноти, яку вони очолюють. Ці люди мають доступ до колективного капіталу спільноти. Через природну тенденцію до максимізації власного прибутку, людина зацікавлена у налагодженні контакту із тим, хто володіє більшим обсягом соціального капіталу. Такі відносини не завжди несуть взаємну вигоду для обох сторін, але процес налагодження зв'язків набагато простіший для людей із вже наявним високо розвиненим соціальним капіталом.

П. Бурдьє розглядає структуру розподілу соціального капіталу всередині групи людей.¹⁴ Нагадаємо, що поняття групи, в даному контексті, варто розуміти саме як об'єднання людей зі спільними інтересами, цінностями та мотивами участі. Кожен із членів спільноти ділиться своїм соціальним капіталом із іншими учасниками і таким чином в межах спільноти концентрується її загальний соціальний капітал. Обмежене коло членів групи, або лише один актор, наділенні легітимними повноваженнями керувати цим капіталом. Така модель розподілу капіталу, в якій де-факто кожен із членів делегує свій особистий капітал, необхідна для більш ефективного управління загальним соціальним капіталом і, відповідно, отримання бажаних вигод від існування спільноти. Це дозволяє ухвалювати рішення в рамках загального інтересу спільноти, а не окремих членів. Варто зауважити, що дана модель функціонуватиме за умови, що лідер не матиме на меті використовувати соціальний капітал лише для того, щоб задовольнити власний інтерес та не зловживатиме повноваженнями. Характерним для цієї системи функціонування групи є те, що її лідер має право розпоряджатись об'ємом капіталу, не співмірним із своїм власним вкладом або вкладом кожного із членів. Замість цього, представник групи має виконувати функції утримання та захисту соціального капіталу всередині об'єднання людей.

---

¹⁴ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 23

Важливу роль відіграє регуляція прав делегування соціального капіталу. Існує вірогідність того, що представник групи, наділений правом керування соціальним капіталом, може використовувати його в цілях, що суперечитимуть засадам самої групи. Особливо характерною така девіантна поведінка є для лідерів, які представляють незамінне ядро групи. Іншими словами, це люди, на поведінку котрих неможливо впливати зсередини групи через відсутність відповідних важелів. На підтвердження цієї тези, П. Бурдьє наводить приклад групи із великою кількістю учасників і одночасно низьким рівнем участі кожного із них в процесах прийняття рішень всередині спільноти.¹⁵ З метою унеможливлення захоплення повноважень однією особою має функціонувати механізм регуляції. Він може бути представлений у формі встановлених правил розподілу повноважень або ж контролю з боку членів групи.

Підсумовуючи, варто вказати, що теоретик інтерпретував поняття соціального капіталу через призму класової теорії. Стратифіковане суспільство складається із індивідів, об'єднаних в групи. Кожна із яких має свої культурні, економічні та соціальні особливості. Групу люди розглядають як середу для обміну соціальними зв'язками з метою досягнення власних вигод. На результативність роботи соціальних зв'язків, а отже на сам соціальний капітал, впливає наявність економічного та культурного капіталів. Вони розвиваються пропорційно один одному.

1.2 РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» В КОНЦЕПЦІЇ РОБЕРТА ПАТНЕМА

---

¹⁵ THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf. – с. 24

Фундаментальною є праця «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії» Роберта Патнема, який досліджував явище громадянського суспільства та соціального капіталу в італійських регіонах протягом двадцяти років. Під час проведення цього дослідження автор запропонував наступний підхід до розуміння феномену утворення та функціонування соціального капіталу всередині громади: він базується на альтруїстичних аспектах особистості – безкорисливості, самовіддачі, солідарності, довірі і взаємності у стосунках. Термін взаємності підтверджує факт наявності соціального капіталу. Пропонуємо зупинитись на процесі накопичення соціального капіталу та розглянути це явище більш детально.

Подібно до концепції П. Бурдьє, Р. Патнем значну увагу приділяє основоположним чинникам, на фундаменті яких стає можливим утворення соціального капіталу. Один із них – наявність взаємних стосунків та зв'язків взаємодії між громадянами. На підтвердження даної думки можна навести цитату із праці: *«Коли люди живуть у подібних ситуаціях довгий час, удосконалюючи при цьому різноманітні форми взаємності, у них з'являється соціальний капітал, що дозволяє вирішувати дилеми колективної дії»*.¹⁶ З цього виходить, що наслідком регулярних суспільних відносин між громадянами є не тільки утворення соціального капіталу, а й неформальних інститутів: звичаїв, традицій, норм поведінки, які підтримують відносини обміну та співробітництва між людьми.

Сприятливе середовище для розвитку соціального капіталу може забезпечити високо розвинене громадянське суспільство. Р. Патнем наводить приклади відносин між людьми в розвиненому громадянському суспільстві, де суб'єкти залучені в життя і спільну діяльність громади. Ця діяльність може мати характер широкого спрямування: від спільної зайнятості в баскетбольній секції

---

¹⁶ Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – 302 с.

до об'єднання у політичну партію. Тобто важливість для прогресу суспільства складає її можливість знаходити і вступати в організації зі спільною діяльністю.

Автор відзначає довіру громадян один до одного, їх тісні відносини не тільки в політичному житті, а й в соціальному. Міцний, правильно сформований соціальний капітал, детальніше описаний далі, є запорукою єдності громадян та результатом їх взаємодії. Структурною особливістю соціального капіталу за Р. Патнемом є його розвиток в прогресії, він накопичується та масштабується відповідно до плину часу та збільшення кількості зв'язків між індивідами. Чим тіснішими є взаємозв'язки між людьми, тим потужніший їх соціальний капітал. Люди всередині країни «переплітаються» один з одним шляхом появи робочих, дружніх, сусідських та соціальних форм відносин. Р. Патнем пише про важливу роль соціального капіталу не тільки у спрощенні стосунків між людьми, а й сприянні реалізації взаємовигідних задач.¹⁷ Кооперування людей за інтересами зазвичай є поштовхом до прогресу. Це явище породжує тягу до співробітництва, основу на взаємній довірі індивідів. Можемо навести велику кількість прикладів із політико-соціологічної площини, які б підтверджували цю думку: створення трудових спілок, рухів за права жінок, Революцію Гідності та інших проявів кооперації громадян, що призводили до прогресивних змін суспільно-політичного ладу.

Одним з прикладів роботи соціального капіталу, наведених у книзі. Р. Патнема, є функціонування асоціацій взаємного кредиту. Автор, для розкриття ролі соціального капіталу, дещо заглиблюється в механіку роботи таких фінансових асоціацій. Запорука їх довготривалої та взаємовигідної роботи полягає в довірі вкладників один до одного. Така активність є складовою нормальної роботи соціального капіталу, підкріпленого не тільки соціальними зв'язками, а й спільним використанням фінансів чесних вкладників. Механізм оперування такої асоціації залишає за учасником можливість використати

---

¹⁷ Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – с. 211

загальну довіру інших акторів у власних корисних цілях. Попри це, вірогідність такої поведінки занадто низька для того, аби стати причиною відмови від подібної форми кооперації. Виникає питання: що стає запорукою чесності учасника і чому він не стане порушувати правила спільноти та, відповідно, не поставить під сумнів загальну кооперативність? Відповідаючи, Р. Патнем говорить про феномен постійного повторення однотипних дій, внаслідок чого між учасниками спільноти виникає взаємна довіра, а також формуються загальноприйняті правила поведінки, порушення котрих спричинить накладання жорстких санкцій. Приклад роботи асоціації взаємного кредиту є лише наочним відображенням впливу довіри на поведінку актора. Даний паттерн стосується багатьох видів груп де учасник відчуває себе частиною цілого колективу. Це можуть бути політичні партії, спортивні секції, робочі або ж студентські команди.

Приклад накладання санкцій за порушення визначених колективом норм, що є результатом відсутності довіри між громадянами, можна знайти в праці «Governing the commons» лауреатки нобелівської премії Елеонор Остром.¹⁸ Її дослідження розкривають тему спільного використання загального ресурсу багатьма акторами. Вона виявила, що співпраця може бути ефективною навіть у ситуаціях, коли виникає дилема колективної дії. Авторка досліджувала співпрацю пастухів на спільних пасовищах. В даному контексті пасовища є прикладом загальнодоступного ресурсу. Особистий інтерес кожного пастуха полягає у тому, щоб випасати якомога більшу кількість худоби, навіть якщо такі дії стануть причиною виснаження пасовища. Вирішення цієї дилеми Елеонор Остром знаходить у встановленні правил випасу худоби, а також системи штрафів за їх порушення. Даний приклад наочно демонструє важливість наявності довіри та кооперативних відносин для досягнення загального блага, а також показує наслідки її відсутності.

---

¹⁸ GOVERNING THE COMMONS The evolution of institutions for collective action [Електронний ресурс] // Cambridge University Press. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: https://www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf.

Окрім наявності довіри, важливою якістю, на яку Р. Патнем звертає увагу є те, що соціальний капітал зазвичай являє собою загальне надбання, тоді як капітал у формі грошей належить, як правило, приватним особам.¹⁹ Цей факт говорить про те, що соціальний капітал є важливим ресурсом для функціонування всієї громади, а не існує лише в якості інструменту окремих громадян для задоволення власних потреб. Порівнюючи соціальний капітал із іншими формами капіталів, зокрема з економічним, слід зауважити, що вимірювання обсягу соціального капіталу, яким володіє громадянин є непростю задачею. Він не піддається числовому виміру. З цієї причини, люди, зазвичай, не можуть тверезо оцінити вартість наявного соціального капіталу. Автор зазначає, що люди часто недооцінюють і не бережуть соціальний капітал, як і інші суспільні блага.²⁰ Якщо розглядати модель відносин взаємного обміну між двома індивідами, то, скоріше за все, жоден не оцінюватиме власний вклад, незважаючи на те, що він є важливим не тільки для партнера, а й для самого індивіда. Він також може нести непряму вигоду безпосередньо для середовища, в якому взаємодіють суб'єкти. Наприклад, долучення до волонтерської роботи сприяє зміцненню рівня довіри в громаді. Таким чином, соціальний капітал слід розглядати як результат взаємодії між суб'єктами в суспільстві.

Розглянемо, якими способами Р. Патнем пропонує вимірювати рівень розвитку соціального капіталу. Він наділяє соціальний капітал великою цінністю, говорячи, що соціальні контакти впливають на продуктивність окремих людей і груп.²¹ Соціолог визначає соціальний капітал як продукт зв'язків між індивідами, що ґрунтуються на нормах взаємності і довіри, які з них випливають. Поняття «соціального капіталу» він пов'язує із поняттям

---

¹⁹ Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – с. 211

²⁰ Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – с. 211

²¹ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 20

«громадянської чесноти». Остання є ефективною лише за умови функціонування в середовищі щільних соціальних зв'язків, адже суспільство може складатись із великої кількості добродішних людей, але якщо вони ізольовані один від одного, то соціальний капітал в такому суспільстві розвиненим не буде. Іншими словами, корисного ефекту (прогресу) можна досягти лише за умови співпраці між громадянами.

В своїй книзі «Боулінг на самоті» Р. Патнем описує індивідуальний та колективний аспекти соціального капіталу.²² Перший полягає в тому, що людина вибудовує зв'язки з метою задоволення власного приватного інтересу. Суть другого прямо протилежна і працює на користь суспільного блага. В цьому аспекті суспільний вклад індивіда може бути нівельованим, адже працює фактор загальної відповідальності, що є результатом гарно вибудованих зв'язків між акторами. Через це вигоди від роботи колективного соціального капіталу можуть отримувати люди, які безпосередньо не роблять рівноцінних інвестицій часу або фінансів, проте формально залишаються членами спільноти.

Розглядаючи мережі соціальних зв'язків між людьми, Р. Патнем, так само як і П. Бурдье, говорить про фактор взаємності. Люди вмотивовані до співпраці один з одним через розуміння принципу «бумерангу». Роблячи певну послугу своєму другу, колезі або сусіду, людина схильна мати уявлення, що їй мають віддячити в майбутньому. Це приклад прямої (конкретної) форми взаємності. Непряму (узагальнену) форму можна описати наступним чином: «зроблю послугу не очікуючи нічого в обмін від цієї людини, але колись мені так само допоможе інший». В обох випадках мотивом, що побуджує людину до безкорисливої в короткостроковій перспективі дії, є розуміння взаємної вигоди, яка працює лише в мережі зв'язків. Даний принцип можемо підтвердити цитатою із книги: «суспільство, що характеризується загальною взаємністю,

---

²² Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 22

ефективніше, ніж суспільство недовіри...».²³ Отже, чим тісніше і частіше люди взаємодіють між собою в різних площинах, тим міцнішими будуть зв'язки взаємної довіри між ними. Не менш важливим є усвідомлення взаємної відповідальності між людьми в суспільстві. Громадяни високо цінують один з головних активів, що впливає на їх соціальний статус та нормальну роботу зв'язків довіри - власну репутацію. Це ще один ресурс, навколо якого можуть з'являтися нові спільноти та виникати форми соціальної кооперації.

Важливість дослідження рівня і способів розвитку соціального капіталу Р. Патнем обумовлює тим, що соціальний капітал має безпосередній вплив на демократію, економіку, а також загальний рівень добробуту населення. Тому, пропонуємо розглянути описані дослідником способи вимірювання соціального капіталу.

Політична активність громадян є першою сферою, яку Р. Патнем пропонує взяти до розгляду. Соціальний капітал є складовою політики, він дає поштовх розвитку різних її векторів. Без його впливу політика приречена на відсутність змін та динамічність. В книзі «Боулінг на самоті», Р. Патнем зазначає, що «політика без соціального капіталу це політика на відстані».²⁴ Можна сказати, що соціальний капітал є одним із ключових компонентів розвитку інклюзивних політичних інститутів, а відповідно і демократії загалом. Одразу важливо підкреслити, що він не визначає голосування на виборах як прояв соціального капіталу, адже це індивідуальний процес кожного громадянина, який не вимагає залученості громади або співпраці в групі.²⁵ Проте цей показник є важливим в аспекті визначення громадської залученості до політики загалом, що в свою чергу вказує на соціальну активність громадян і певним чином дає можливість визначити рівень розвитку соціального капіталу в

---

²³ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 25

²⁴ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с.645

²⁵ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 55

громаді. Тому, автор пропонує розглянути явку на виборах як показник політичної залученості людей. Наступним критерієм визначення політичної активності громади, після явки на виборах, є відвідування народних зборів або мітингів. Чим більша кількість людей бере участь в зібраннях, тим вище рівень політичної залученості громади. Ця форма суспільної участі передбачає взаємодію між людьми різних страт суспільства, свідчить про їх відкритість та жагу до співпраці, кінцевою ціллю якої є досягнення загального блага. В своєму дослідженні Р. Патнем пропонує також розглянути тенденції росту/падіння кількості політичних організацій на території проведеного дослідження.²⁶ В залежності від формату роботи, це можуть бути як загально регіональні, так і місцеві політичні партії. Даний показник актуальний в контексті дослідження політичної активності, і відповідно, соціального капіталу, всієї громади, а не окремого індивіда.

Більш репрезентативні результати можна отримати, якщо досліджувати громадські форми активності, а саме: фактор членства в групах або асоціаціях. Слід взяти до огляду саме місцеві асоціації, де члени можуть контактувати очно, тим самим утворюючи соціальний капітал всередині громади. Це можуть бути сусідські, спортивні, благодійні та інші типи асоціацій. Формально, факт членства в таких організаціях є формою соціального капіталу. Його можна сприймати як показник загальної участі громади. Розвиток соціального капіталу шляхом учасництва в групі прямо залежить від ступеня інтеграції людини в процеси всередині цієї групи, а також від кількості витраченої енергії, яка необхідна в якості внеску кожним учасником задля підтримки та розвитку групи. Інвестуючи власні нематеріальні ресурси, такі як час, людина сприяє розвитку соціального капіталу. Залученість громадян до членства в різного роду організаціях є показником розвинених соціальних зв'язків, а відповідно, і соціального капіталу. Проте, існує кілька факторів, які спростовують цю тезу. По-перше, деякі асоціації можуть набирати популярність та залучати більшу

---

²⁶ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 56

кількість членів, або навпаки - втрачати учасників незалежно від загального рівня активності громади. По-друге, формальна участь в асоціації, підтверджена наявністю членського білета, не завжди об'єктивно вказує на фактичну активність учасника. Нерідко людина формально є членом десятків асоціацій, проте в роботу жодної не включена повноцінно. Р. Патнем пропонує звертати увагу на частоту відвідувань загальних зборів асоціації, членом якої є громадянин. Виходячи з логіки автора, можемо дійти наступного висновку: якщо учасник групи пропускає періодичні (щотижневі або щомісячні) зустрічі, та відповідно, не інвестує власний час, то його не можна вважати активним членом асоціації і навпаки. Окрім кількості учасників, індикатором рівня розвитку соціального капіталу є поширення організацій або ж представництв однієї великої громадської організації в певному регіоні. Тобто кількість осередків громадських асоціацій також впливає на рівень розвитку соціального капіталу в певній громаді.

Досліджуючи розвиток соціального капіталу в США, Р. Патнем виокремлює вплив релігійних громад та називає їх «найважливішим сховищем» соціального капіталу.²⁷ Не складно пояснити чому місце церкви в його дослідженні займає одне з ключових місць. Справа в тому, що половина всіх асоціацій в США пов'язані з церквою. Окрім цього, релігійний характер має велика кількість волонтерських та соціальних об'єднань, робота яких полягає в постійній взаємодії учасників всередині. Р. Патнем характеризує вірян як соціально активних людей, які, в порівнянні з людьми не залученими до релігійного життя, більш схильні до членства в світських організаціях та прояву форм громадянської активності. За рахунок регулярної участі в релігійних обрядах, відвідування богослужінь, віряни стають частиною великої спільноти, представництво якої існує ледь не в кожному місті земної кулі. Враховуючи подібність інтересів вірян, близькість стосунків, а також спільні погляди та світосприйняття, можемо зробити висновок, що дане середовище сприяє

---

²⁷ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 112

накопиченню соціального капіталу. Для вимірювання рівня розвитку соціального капіталу за ознакою залученості до релігійного життя, автор пропонує зважити на тенденції членства в релігійних установах в певному часовому проміжку. Виходячи з цієї логіки, можемо стверджувати, що ступінь залученості громади до релігійного життя прямо корелюється та є взаємозалежним зі ступенем розвитку соціального капіталу. Інтерпретувавши результати досліджень, Р. Патнем виокремив кілька недоліків, які впливають на відображення реальних тенденцій. По-перше, в контексті дослідження приналежності громадян до церковної спільноти, буде правильним розглядати дані опитувань по окремим регіонам або округам, а не на всій території країни одночасно. Приклад дослідження в США демонструє, що дані змінюються відповідно до географічного поясу і відношення населення на заході країни може не відповідати настроям людей на сході, що теоретично може спотворити загальний результат проведеного дослідження. По-друге, через нелінійну зміну тенденцій, показники прихильності відрізняються відповідно до конфесії. Наприклад, об'єднавши дані опитувань католиків і протестантів можна помітити рухи активності громадян у випадку, якщо вектори співпадають, тобто за умов одночасного росту або спадання кількості вірян, які є учасниками релігійних общин. В оберненій ситуації зробити коректні висновки буде складно. Через це автор пропонує розглядати результати опитувань окремо по найбільшим за кількістю парафіян конфесіям.

Попри зазначені недоліки, релігія в методології Р. Патнема залишається одним із центральних джерел розвитку соціального капіталу всередині громади. Загалом факт приналежності до релігійних організацій є своєрідним маркером розвиненого соціального капіталу, адже передбачає наявність та активне використання індивідом його соціальних зв'язків в церковних спільнотах.

Наступним осередком соціального капіталу, який виокремлює Р. Патнем є робочі колективи, профспілки та професійні товариства. Пропонуємо звернути увагу на суть роботи цих організацій, а також розглянемо їх вплив на розвиток

соціального капіталу громади. Автор називає їх важливим центром соціальної солідарності, механізмом взаємодопомоги та спільного досвіду.²⁸ На відмінну від членства в політичних, громадських або релігійних організаціях, конституюючим чинником, завдяки якому робочі організації можуть функціонувати, є фактор економічної співпраці між всіма учасниками. Іншими словами, мотивація їх членства несе переважно економічний характер. Із цього виходить, що розвиток соціального капіталу є результатом взаємодії між акторами, а не першочерговою ціллю участі в професійних організаціях. Сучасні підходи управління робочими колективами передбачають створення комфортних умов не лише для робочих процесів, а й для проведення вільного часу в оточенні команди. Дані дії спрямовані на заохочення встановлення спільних контактів між колегами. Однією з переваг встановлення зв'язків на робочому місці є кадрова неоднорідність: люди різняться за расовою, політичною, віковою та іншими ознаками. Це визначає робочий колектив як сприятливе місце для масштабування соціального капіталу шляхом розширення мережі соціальних контактів.

Зміна кон'юнктури ринку працевлаштування та збільшення різновидів робочого графіку стають викликом для повноцінного розвитку соціальних зв'язків в робочому просторі. Р. Патнем звертає увагу на тенденції до скорочення тривалості робочого дня, а також до переходу працівників на віддалені формати праці.²⁹ Люди можуть не мати постійних колег, через що їм складніше заводити дружні стосунки, що є причиною гальмування соціальних зв'язків і відповідно – розвитку соціального капіталу.

В контексті дослідження рівня розвитку соціального капіталу дослідник пропонує звернути увагу наскільки широкою є мережа офісних асоціацій, профспілок. Варто розглянути тенденції змін рівня членства в таких

---

²⁸ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 142

²⁹ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 162

організаціях на визначеному часовому проміжку, а також проаналізувати динаміку приросту/скорочення кількості робочих асоціацій в межах окресленої дослідженням території. Ще одним з маркерів, які вказують на динаміку розвитку соціального капіталу на прикладі робочих асоціацій, є показник проведеного часу серед колег. На тенденції росту соціального капіталу вказує фактор зацікавленості громадянина в відносинах взаємного обміну, тобто у випадку, якщо люди отримують задоволення від спілкування з колективом не тільки в робочий час, а й позаштатно.

Останнім джерелом соціального, капіталу із описаних Р. Патнемом в книзі «Боулінг на самоті», є неформальні соціальні зв'язки. Вони підтримуються та масштабуються шляхом спілкування з сусідами, відвідування друзів або родичів. Проте, результати досліджень в цій сфері менш релевантні для розгляду і порівняння розвитку соціального капіталу на території області, куди входять як маленькі населені пункти так і великі. Порівнюючи населені пункти малого та великого масштабу (села та міста), слід підкреслити, що перший тип має більш сприятливі умови для розвитку подібних зв'язків. Основною причиною цього є те, що модель структури соціальних зв'язків на селі схожа на «щільну павутину», тоді як в місті вона більш розосереджена і слабкіша.³⁰ Показник проведеного часу в гостях або в компанії на природі є цікавим в контексті дослідження активності громадян, проте ми пропонуємо зосередитись на розгляді іншого маркера розвитку неформальних зв'язків, а саме: поширення спортивних організацій та інтеграція людей в світ спорту загалом. Для дослідження цього явища Р. Патнем пропонує аналізувати результати опитувань громадян щодо їх участі в спортивних командах, дізнатись яка частка населення регулярно відвідує спортклуби або бере участь в групових пробіжках вулицями міста. Разом із цим можна звернути увагу на прояви активності зі сторони влади. Наприклад, знайти кількість побудованих за 10 років стадіонів чи спортивних майданчиків, які в нашому дослідженні є центрами обміну

---

³⁰ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 175

соціальними зв'язками між громадянами. Автор розглянув тенденції спортивної активності громадян на прикладі найпопулярнішого змагального виду спорту в США – боулінгу. Тобто, такий об'єкт дослідження як залученість до певного виду групового спорту є гарним показником активності громадян. Виходячи з методології автора, можемо констатувати, що цей метод можна використовувати в будь-якій країні, проте для огляду слід обирати той вид спорту, який є найбільш популярним в регіоні дослідження, інакше результати не будуть об'єктивними.

Феномен волонтерства є однією із форм роботи неформальних соціальних зв'язків. Підкріпити це твердження можна короткою цитатою Р. Патнема: «соціальні відлюдники рідко є великими донорами чи активними волонтерами»³¹. Іншими словами, людина, яка займається волонтерством одноосібно, не може масштабувати власну ефективність так само як це здатна робити група волонтерів. Волонтерська діяльність включає не тільки надання періодичних пожертвувань, а й такі форми безпосередньої участі як робота над громадськими проектами, що вимагає активної співпраці з іншими людьми. В своєму дослідженні автор, на прикладі США зазначає, що зростання і спадання щедрості корелюється зі злетами і падіннями соціального капіталу, а не залежить від коливань фінансового капіталу. Тому аналіз тенденцій пожертвувань може вказувати на розвиток або занепад соціального капіталу в країні. Волонтерські асоціації демократизують суспільство, адже вони є місцем, в якому люди культивують соціальні та громадянські навички. Через це вони є цікавим об'єктом вивчення в рамках нашої роботи.

В полі дослідження впливу розвитку соціального капіталу на процеси демократизації, маємо відмітити вплив соціальної довіри до громадських діячів, політиків та інституцій. Не є виключенням довіра між громадянами, а також визнання громадянами чесності у відносинах між собою. Обидва фактори

---

³¹ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 215

впливають на соціальний капітал з декількох причин. По-перше, вони сприяють підвищенню рівня залученості громадянина до суспільних процесів. По-друге, наявність цих факторів знижують трансакційні витрати з боку держави, тобто вона може економити ресурси на утриманні безлічі силових структур, які мали б займатись контролем і моніторингом, але можуть цього не робити через порядність і чесність громадян. Аналізуючи рівень довіри людей формальним та неформальним інституціям, можна визначити загальний рівень довіри в певному суспільстві. Р. Патнем використовує результати соціальних опитувань для аналізу показників довіри. Менш очевидний, на перший погляд, інструмент він використовує для оцінки чесності, а саме: звертає увагу на рівень злочинності.³²

Р. Патнем ставить під питання взаємозв'язок наявності соціального капіталу громадянина та проявів його толерантності до оточуючих. Розкриваючи це питання, він приходить до висновку, що ці фактори мають симбіотичні стосунки.³³ Громадянин держави з високим рівнем соціального капіталу переважно толерує громадянські свободи, а відповідно - більш схильний до підтримки демократичних цінностей. Членам такого суспільства близькі цінності відкритого, інклюзивного суспільства із широкою палітрою плюралістичних інститутів. То які ж загрози може нести існування соціального капіталу? Забігаючи наперед, варто сказати, що соціальний капітал як феномен прямих загроз не несе. Навпаки, на суспільство згубно діятиме відсутність залученості громадян до спільнот, через що вони втрачають зв'язок з іншими людьми та становлять внутрішню загрозу державі.

Підсумовуючи концепцію соціального капіталу описану Р. Патнемом, слід виокремити три стовпи, без яких неможливе існування і розвиток цього явища. Це три людські якості: безкорисливість, взаємність і довіра. Завдяки їх роботі

---

³² Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 265

³³ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 688

підтримуються щільні мережі соціального обміну між громадянами. Ми розглянули способи дослідження та вимірювання соціального капіталу, а також дослідили, які чинники впливають на розвиток цього явища. Розвинене громадянське суспільство та соціальний капітал передбачають активну роботу соціальних зв'язків між акторами. Р. Патнем говорить, що здоров'я інституцій і демократії загалом, залежить від виконання громадських обов'язків, а також від залученості до добровільних об'єднань, які забезпечують розвиток та існування соціального капіталу.³⁴ Можемо дійти висновку, що суспільство із розвиненим соціальним капіталом характеризується як ініціативне та свідоме. Воно має кращі перспективи в контексті репрезентації власних інтересів в політиці та громадському житті, адже зв'язуючим громадян фактором є чітко визначена спільна мета. Не ставимо під сумнів той факт, що суспільство із високим рівнем розвитку соціального капіталу функціонуватиме на демократичних засадах.

Спробуємо порівняти концепції соціального капіталу П. Бурдьє та Р. Патнема. П. Бурдьє акцентує увагу на культурній та соціальній складовій формування соціального капіталу. Він розглядає його як продукт, що набувається індивідом протягом життя в результаті впливу соціальних норм, цінностей і практик. Однією з похідних такого підходу є усвідомлення того, що соціальний капітал може бути використаний для репродукції нерівності, оскільки він може використовуватись певними групами для зміцнення свого соціального статусу.

Р. Патнем розглядає соціальний капітал як ресурс, який виникає з мережевих зв'язків між людьми та визначається рівнем довіри в суспільстві. Р. Патнем підкреслює важливість соціального капіталу для функціонування демократичного суспільства, зокрема для сприяння ефективній політичній участі. Дослідник пропонує кількісний підхід до вимірювання соціального капіталу. Такий підхід робить можливим порівняти його між різними групами

---

³⁴ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с.633

та суспільствами. З цієї причини ми обрали його основним методологом нашого дослідження. Концепції обох авторів дозволяють розглянути поняття соціального капіталу як в теоретичній, так і в практичній площинах.

1.3 ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» В ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Будь-яке суспільство в процесі демократизації стикається з великою кількістю викликів та випробувань, які визначають стійкість такого суспільства та готовність більшості його членів до проведення необхідних трансформацій. Ми вже згадували про важливість існування розвиненого громадянського суспільства, проте вважаємо за необхідне зазначити, що даний фактор невід’ємний в контексті проведення демократичних змін.

Українська дослідниця Галина Зеленько у книзі «Політична «матриця» громадянського суспільства» пише, що для існування та безперешкодного розвитку громадянського суспільства необхідно забезпечити всіх людей громадянськими, політичними та соціальними правами і свободами.³⁵ Згідно з її баченням, такі права в симбіозі з відносинами вільного ринку становлять соціально-економічну основу громадянського суспільства. Правильно сформоване, «здорове» громадянське суспільство вибудовується під впливом двох ключових факторів: політичної інституалізації та соціально-економічного розвитку. Завдяки їх роботі громадянське суспільство буде корисним для держави і сприятиме укріпленню демократії. Авторка також зазначає, що «зادля того, щоб бути ефективною, громадська ініціатива має бути об’єднаною і концентрованою, завдяки чому відбувається утворення громадських асоціацій».³⁶ Тобто, неполітичні громадські асоціації, що працюють на

---

³⁵ Зеленько Г. Політична "матриця" громадянського суспільства / Галина Зеленько. – Київ: Знання України, 2007. – с. 39

³⁶ Зеленько Г. Політична "матриця" громадянського суспільства / Галина Зеленько. – Київ: Знання України, 2007. – с.49

добровільних засадах, є своєрідним взірцем громадських об'єднань, які грають найважливішу роль в підтримці громадянського суспільства. Як ми вже зазначали раніше, добровільні об'єднання громадян є одночасно центрами соціального капіталу. Виходячи із цього, можемо зробити висновок, що поняття соціального капіталу та громадянського суспільства взаємопов'язані. Соціальний капітал є ще одним чинником розвитку громадянського суспільства і навпаки.

Українське постсоціалістичне суспільство все ще проходить власний нелегкий шлях демократичних трансформацій. Через це слід звернути увагу на виділені Галиною Зеленько умови, за яких вплив громадянського суспільства на процеси демократизації буде результативним та успішним. Першою умовою є форма правління, за якої рішення приймаються відповідно до принципу судисидіарності, тобто «знизу-вгору», а не навпаки. Даний фактор забезпечує необхідний простір для відтворення та роботи громадянського суспільства. Протилежна їй, директивна форма правління, за своєю суттю не дає акторам можливості бути включеними в процеси прийняття рішень. Наступна умова проявляється в належному ступені суспільної самоорганізації. В контексті готовності до демократизації, суспільство із відкритими соціальними зв'язками має перевагу над протилежним йому суспільству із закритими клановими зв'язками. Фактор закритості стає перешкодою створенню інклюзивних інститутів та демократії загалом. Останньою умовою є поєднання соціально-економічного розвитку із розвиненими культурними традиціями. Цілком логічною є думка, що кращими перспективами наділені суспільства із високими показниками обох факторів. Такі суспільства авторка називає «готовими» для демократизації. Підсумовуючи, необхідно підкреслити доведений раніше взаємозв'язок розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу і сказати, що соціальний капітал – необхідна умова існування та розвитку громадянського суспільства, Саме тому в нашому дослідженні ми приділяємо увагу даному феномену.

Подібно до концепцій П. Бурдьє та Р. Патнема, Г. Зеленько говорить про необхідність наявності довіри в суспільстві. Ми пропонуємо звернути увагу на відмінні від інтерпретацій попередніх авторів аспекти цього феномену. Необхідно нагадати, що наявність довіри в суспільстві є маркером розвиненого соціального капіталу між його акторами. Загалом, динаміка розвитку суспільства визначається домінуючою в ньому формою довіри. Авторка виокремлює активну та пасивну форми. «Активна довіра виникає із соціальної взаємодії, з кооперації людей заради досягнення спільної мети і спрямована на партнера (партнерів) по взаємодії. Пасивна довіра, навпаки, виникає із сподівань на іншого («держава подбає», «президент вирішить», «партійні витрати оплатять бізнесмени» і т. п.)»³⁷ Цілком логічно, що форма довіри громадянина, котрий усвідомлює свою роль в суспільстві, буде активною. Дана форма довіри близька для акторів, які відчують себе частиною громадянського суспільства. Для нашого дослідження більш цінним є наступний аспект довіри, а саме: інституціоналізована довіра. Це ефективний фактор реалізації політичних рішень. Сама авторка пише: «Такий тип довіри означає підтримку органів державної влади (уряду, бізнесу, ЗМІ, профспілок і т. д.), які відіграють ключову роль у генеруванні та виконанні громадських «правил гри» та забезпечують функціональність «інструментів демократії» (виборів, різноманітних форм політичної та громадської участі тощо). Чим вища інституціоналізована довіра, тим стійкіша суспільна система».³⁸ Цей тип довіри полягає в довірі до представників політичної влади, інституцій, соціальних програм, реформ. Процес демократизації України передбачає проведення великої кількості непростих, з точки зору функціонального впровадження, реформ. Реформування секторів управління державою не може бути результативним та успішним за відсутності довіри громадян як до змісту реформ, так і до тих, хто такі реформи проводить. Індикатор довіри суспільства

---

³⁷ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько. // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – с. 2

³⁸ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько. // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – с. 2

до реформ або подібних політичних ініціатив новий в контексті дослідження впливу соціального капіталу на процес демократизації, але він має бути описаним та проаналізованим пізніше, в наступній частині цієї роботи. Авторка пропонує брати до уваги дані соціологічних опитувань щодо рівня довіри громадян до органів державної влади. Інституціоналізована довіра, яка є похідним від соціального капіталу, транслює його вплив на політику загалом, а в сфері проведення демократичних перетворень – на демократизацію. Якщо рівень міжособистісної (генералізованої) довіри, що проявляється у взаємозв'язках між індивідами, авторка визначає як доволі високий, то рівень довіри до інституцій потребує підвищення. Причиною його недостатнього розвитку є кланово-олігархічний вплив на життя населення, в результаті якого обмежується політична залученість громадян. Через це стає неможливим нормальний, симбіотичний розвиток двох форм довіри, а відповідно – встановлення стійкої демократії.

Український дослідник А. Карась зазначає, що «основним джерелом соціального капіталу щодо людських взаємин і суспільних стосунків є норми горизонтальних взаємодій замість ієрархізованих, вертикальних, властивих для васальних відносин залежності. Проте поряд з горизонтальними зв'язками у кожному суспільстві існують зв'язки вертикальні. Вони також необхідні суспільству, хоча безпосередньо не пов'язані з продукуванням соціальної довіри. Навпаки, коли вони перетворюються на тип стосунків за схемою “*патрон – клієнт*”, їхньою суттю стає не взаємність, а залежність і корисливість. Це будуть стосунки, в яких люди взаємодіють не добровільно, а під тиском і примусом інтересів власності».³⁹ Він акцентує увагу на моделі взаємодії між індивідами та владою. Цитуючи Р. Патнема, А. Карась погоджується із важливою місією горизонтальних зв'язків між людьми, яка, на його думку, полягає у визначенні «демократичної інтенції громадської

---

³⁹ Соціальний капітал як умова і міра громадянського поступу: європейські національні зразки й українські варіанти / А. Карась // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2008. — № 3. — С. 7-13. — Бібліогр.: 8 назв. — укр.

активності».⁴⁰ Іншими словами, роль таких зв'язків направлена на досягнення спільного блага за рахунок контролю влади з боку громадськості, контролі над прийняттям рішень та в сприянні побудови відкритого демократичного суспільства. Дослідник зазначає, що горизонтальні мережі сприяють визнанню громадянами один одного в якості повноправних активних акторів суспільства та встановленню певних форм співпраці. Велику увагу А. Карась приділяє взаємозв'язку громадянського суспільства та соціального капіталу. Перше поняття він трактує як «солідаризований вплив громадян на політичні рішення, які приймаються урядом або державою і стосуються свободи людей».⁴¹ Риса солідарності між громадянами має конституюючий характер в аспекті творення громадянського суспільства. Соціальний капітал, в розумінні А. Карася, є однією із основ громадянського суспільства. Він необхідний для існування та розвитку громадянського суспільства. Сам по собі соціальний капітал не може впливати на процеси прийняття політичних рішень. А. Карась вибудовує логічний ланцюжок, завдяки якому пояснює, що таке явище громадянського суспільства і що необхідно для створення умов його безперешкодної роботи. Таким чином, необхідною умовою результативного існування громадянського суспільства є наявність соціального капіталу, а для цього структура зв'язків взаємодії між акторами має бути горизонтальною.

В. Степаненко підіймає питання якості соціального капіталу в країнах пострадянського простору, до яких відноситься і Україна. Соціальний капітал може набувати різних форм в залежності від макросоціальних умов, в яких він утворюється. Більшість дослідників сприймає соціальний капітал як явище суто корисне для творення загального добробуту в державі. Проте, В. Степаненко звертає увагу на можливі негативні його прояви. Автор зазначає, що окрім розглянутої нами, найбільш поширеної інтерпретації соціального капіталу, він

---

⁴⁰ Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях. – Київ – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003 – Режим доступу до ресурсу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004613> – с. 437

⁴¹ Карась, А. (2023). Інтерв'ю з доктором філософських наук Анатолієм Карасем [Відео]. Доступно на: YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=gp_Dr9gDX-4. (Дата доступу: [17 березня 2024]).

може набути протилежної, кланово-мафіозного типу. Ця форма характеризується закритими зв'язками між членами обмеженого кола людей. Робота таких зв'язків направлена насамперед на задоволення інтересу групи, навіть якщо він є аморальним або суперечить загальноприйнятим нормам суспільства. В. Степаненко зазначає, що «...родинно-кланові стратегії виживання можуть блокувати перспективи розвитку громадянської солідарності та довіри до інших співвітчизників, які виходять за межі близького родинного кола. А отже, такі суспільні практики навряд чи можуть бути сприятливим соціальним фоном для розвитку соціального капіталу та громадянського суспільства».⁴² Саме на громадянське суспільство дослідник покладає функції контролю за владою задля формування не патримоніально-клієнтилістських, а чесних, громадянських відкритих відносин. Це один із викликів, які стоять перед українським суспільством в процесі демократизації.

ПІДСУМОК ДО І РОЗДІЛУ

Ознайомившись із роботами кількох західних та українських методологів, ми розглянули поняття соціального капіталу, ознайомились із різними його інтерпретаціями та формами.

Нами було розглянуто визначення поняття соціального капіталу, виведене його засновником – французьким теоретиком П. Бурд'є. Порівняння поняття із іншими формами капіталу, описаними автором, дає змогу краще зануритись в контекст дослідження. Також було викладено опис методів дослідження рівня соціального капіталу в методології Р. Патнема. В його концепції, наявність та активна робота взаємних зв'язків, контактів між громадянами, спричинена фактором довіри один до одного. Він описує, яким чином довіра впливає на відносини між людьми в різних групах, а також, які типи спільнот мають

---

⁴² Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики [Електронний ресурс] / Віктор Степаненко // Ін-т соціології НАН України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/stepanenko.pdf>. – С. 141

сприятливий клімат для розвитку соціального капіталу. В якості прикладів автор розглядає різні аспекти життя громадян: політичне, громадське, релігійне та інші. Р. Патнем пов'язує поняття соціального капіталу та громадянського суспільства. Розглянувши взаємозв'язок, можемо зробити висновок, що соціальний капітал не може розвиватись без активного громадянського суспільства. Ключова ознака такого суспільства – суцільна залученість всіх його членів до роботи над вирішенням нагальних питань.

Роботи українських дослідників цінні в аспекті дослідження впливу соціального капіталу на процес демократизації. Г. Зеленько, В. Степаненко та А. Карась акцентують на важливості побудови правильної структури суспільства із горизонтальними зв'язками. Теза про необхідність наявності довіри між індивідами є лейтмотивом в роботах кожного з дослідників.

Аналіз методологій відомих дослідників надає розуміння різних підходів до вивчення соціального капіталу та його впливу на процес демократизації. Однак, варто відзначити, що серед відмінних методологічних підходів, саме методологія Р. Патнема виділяється своїм інструментарієм для кількісного вимірювання соціального капіталу. Це дозволяє нам надати більш об'єктивну та конкретну оцінку рівня соціального капіталу в суспільстві і врахувати його вплив на процес демократизації. Такий підхід відкриває нові можливості для дослідження та розуміння динаміки соціального капіталу в контексті розвитку демократії.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ВІННИЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ.

У практичній частині роботи, на основні статистичних даних, пропонуємо порівняти Луганську та Вінницьку області в аспекті розвитку соціального капіталу та його впливу на процес демократизації. Порівняємо структуру та ключові функції, які виконує соціальний капітал в обраних регіонах. Проаналізуємо основні складові соціального капіталу такі як: політична активність громадян, поширення громадських організацій, залучення до волонтерської діяльності, рівень міжособистісної та інституційної довіри та розглянемо релігійну активність.

Луганська та Вінницька області – це два регіони України, які мають свої особливості. Ці області були обрані для порівняння через різні соціально-економічні та політичні умови, що сприяють формуванню різних каналів набуття соціального капіталу. Луганська область знаходиться на сході України і характерна складною соціально-економічною ситуацією, причиною якої є російсько-українська війна, що триває з 2014 р. Військові дії суттєво

вплинули на розвиток як громадянського суспільства, так і соціального капіталу в області, що приваблює нас, як дослідників, для вивчення рівня його розвитку та впливу на процес демократизації. Вінницька область, з іншого боку, розташована в центральній частині України і займає лідируючі позиції за рівнем економічного розвитку.⁴³ Ця область має стабільну соціально-економічну ситуацію і сприятливий політичний клімат, що також зробило її привабливим об'єктом для дослідження. В історичному контексті області знаходились у відмінних умовах та переживали вплив двох держав. Сучасна територія Вінницької області входила до Великого князівства Литовського, а терени теперішньої Луганської області були під впливом Російської імперії.

Таким чином, дослідження розвитку соціального капіталу та його вплив на демократизацію в цих двох різних за умовами регіонах може дати цінні висновки про те, як даний феномен впливає на укріплення демократії.

2.1 АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН

З березня 2014 року незаконні збройні формування разом із російськими бойовиками захопили східну частину Луганської області. В період проведення дослідження, тобто з 2014 по 2021 рр. на території області ведуться бойові дії та проходить активна лінія фронту. За даними управління ООН з координації гуманітарних справ, станом на серпень 2014 року, з окупованих частин Донецької та Луганської областей на територію України було евакуйовано близько п'ятсот сімдесяти тисяч мирних жителів.⁴⁴ Вибори, як і громадські опитування не проходили на тимчасово окупованих територіях Луганської області. Можливість збору даних та проведення інтерв'ю є також обмеженою, тому в роботі буде відображено результати досліджень на підконтрольних Збройним Силам України частинах області. Слід зазначити, що за даними звіту

---

⁴³ МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ ЗА СІЧЕНЬ-ГРУДЕНЬ 2020 РОКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/rejtyngova-oczinka-za-sichen-gruden-2020-roku.pdf>. – с.3

⁴⁴ Публікація управління ООН з координації гуманітарних справ [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2015>.

громадської мережі ОПОРА, передвиборча агітація була утруднена на території Луганської області, проте це не завадило провести вибори з дотриманням всіх нормативно-правових процедур.⁴⁵

Пропонуємо розглянути показник явки громадян на президентських виборах 2014 року в Луганській області, адже це важливий індикатор громадської активності. Через перелічені перешкоди та ризики явка виборців була значно нижчою в порівнянні із середнім показником по Україні, який складає 60%.⁴⁶ За даними ЦВК, явка громадян в Луганській області складає 39%.⁴⁷

Умови для дослідження рівня розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу у Вінницькій області значно стабільніші. Територіальна цілісність регіону не була порушена, сфера виробництва, зокрема первинний сектор економіки не зазнав втрат чи пошкоджень внаслідок війни. Вінницька область має високий рівень освіти та науково-дослідних інституцій, що сприяє розвитку громадянського суспільства та ініціатив громадян в галузі науки, культури та освіти. Індикатори для оцінки та подальшого порівняння рівня розвитку громадянського суспільства в обох областях є однаковими, тому, за аналогією до Луганської області, пропонуємо розглянути рівень залученості громадян у процес президентських виборів 2014 р. У Вінницькій області цей показник є вищим за середній по Україні і становить 66%.⁴⁸ Результати загальнонаціонального дослідження проведеного фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із Центром ім. Разумкова з 14 по 18 травня

---

⁴⁵ ПІДСУМКОВИЙ ЗВІТ за результатами громадського спостереження ОПОРИ під час позачергових виборів Президента України 2014 року [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oporaua.org/report/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultata-my-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>.

⁴⁶ Так само: Режим доступу до ресурсу: <https://www.oporaua.org/report/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultata-my-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>.

⁴⁷ Хід голосування по регіонах України [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20170804195600/http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/WP063?pt00_t001f01=702&PT001F01=702.

⁴⁸ Так само.

2014 р. чітко відображають громадську активність у регіонах.⁴⁹ У центральній частині України, куди входить Вінницька область, лише 8% відповіли, що не братимуть участь у виборах. Суттєво результати відрізняються на Донбасі, до якого входить досліджувана нами Луганська область – 51% громадян відповіли, що не братимуть участь у голосуванні. Дана статистика є індикатором різниці політичної активності громадян у двох областях. В даному контексті жителі Вінницької області є не байдужими, а навпаки – ініціативними громадянами, які усвідомлюють власну ідентичність. Проте, відсоток явки громадян на президентських виборах 2014 року може бути заниженим у Луганській області через нестабільну ситуацію, або ж навпаки завищеним у Вінницькій через різкий приріст громадянської активності по закінченню Революції Гідності, тому для кращої репрезентативності пропонуємо дослідити явку громадян на наступних виборах, які відбувались в більш стабільних безпекових умовах.

Розглянемо місцеві вибори 25 жовтня 2015 року. Збройний конфлікт на Сході України продовжувався навіть після підписання Мінських угод, адже вони не забезпечили належної імплементації всіх задекларованих в договорі пунктів.⁵⁰ Постійна військова небезпека стала чинником дестабілізації політичної ситуації на території всієї країни, зокрема і на підконтрольних державі територіях Луганської області. Цей фактор унеможливив проведення виборів із дотриманням всіх європейських демократичних стандартів. Попри це, вибори відбулись і ми можемо розглянути дані, що стосуються явки громадян. Явка виборців у Вінницькій області становила 50,2%, тоді в Луганській області цей показник був на рівні 35,3%.⁵¹ Загальний показник по Україні в першому турі місцевих виборів становив 46,5%. Тобто, в обох

---

⁴⁹ Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandydativ-motivatsiya-viboru>.

⁵⁰ Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://tyzhden.ua/povnyj-tekst-dokumentiv-ukhvalenykh-na-perehovorakh-v-minsku/>.

⁵¹ Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20151106035850/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015.pdf.

областях явка майже не відрізнялась від загальної по Україні. Слід зазначити цікаву тенденцію: різниця результатів досліджень явки громадян на президентських виборах 2014 р. та місцевих виборах 2015 р. в Луганській області коливається в межах 5%, тоді як у Вінницькій області різниця результатів значно помітніша – показник зменшився на 16%. Ці дані вказують на те, що виборці в Луганській області активніше беруть участь в голосуванні на місцевих виборах, адже вони мають прямий вплив на їх повсякденне життя та потенційно можуть вирішити наявні проблеми регіону, в той час як результати президентських виборів несуть загальнодержавний характер.

Відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», проводиться другий тур виборів у разі, якщо жоден із кандидатів не набрав більше 50% голосів.⁵² З цієї причини, у багатьох містах, в тому числі Вінниці та Северодонецьку (Луганська область), було проведено повторне голосування. Згідно з даними ЦВК явка виборців у Вінницькій області склала 28.02%, в той час у Луганській області – 28.57%, тобто результати однакові.⁵³ За результатами проміжних підсумків громадської мережі ОПОРА, зниження явки виборців у другому турі 16 листопада 2015 р. не може трактуватись як факт падіння довіри громадян до результатів виборів, що призвело до зниження їх легітимності в суспільстві.⁵⁴

За чотири роки перерви між виборами українське суспільство зазнало значної трансформації. Були зроблені перші кроки в напрямку приєднання до Європейського Союзу, а також проведено ряд реформ, направлених на

⁵² ЗАКОН УКРАЇНИ №2487-VI Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/documents/2487-vi-11746>.

⁵³ Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях під час повторного голосування 15 листопада 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20151119040506/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015_2_tur.pdf.

⁵⁴ Вибори мерів: другий тур. Проміжні підсумки спостереження ОПОРИ за днем голосування [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/41648-vybory-meriv-druhyi-tur-promiz-hni-pidsumky-sposterezhennia-opory-za-dnem-holosuvannia>.

зміцнення демократії та правової системи в Україні. Уряд мав змогу реформувати галузь економіки та вдосконалив систему державного управління з метою наближення до стандартів Європейського Союзу. Зріс рівень підтримки громадських ініціатив, а також контролю за діяльністю державних структур. Згідно з результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології з 23 листопада по 3 грудня 2018 р. в 110 населених пунктах, на питання: «Якою мірою Ви довіряєте чи не довіряєте громадським організаціям, як соціальним інституціям?» в центральній частині України, куди входить Вінницька область, 37,8% респондентів відповіли «скоріше довіряю» та «повністю довіряю», в той час як відповідь «зовсім не довіряю» надали тільки 11,6% громадян.⁵⁵ На сході дані відмінні: «скоріше довіряю» та «повністю довіряю» відповіли 24,01% респондентів, і 22,5% опитаних дали відповідь «зовсім не довіряю». Цікаво дослідити показник явки громадян після чотирьох років відносної політичної стабільності. Наступні вибори, на які пропонуємо звернути увагу – президентські 2019 року.

Група «Рейтинг» провела соціологічне дослідження за чотири місяці до президентських виборів 2019 р.⁵⁶ Протягом 16 листопада – 10 грудня 2018 р. опитано 40000 респондентів в усіх областях України за виключенням окупованих територій Криму та Донбасу. Вибірка репрезентативна за типом поселення, віковою та гендерною структурою кожної області. Похибка на рівні кожної окремої області становить не більше 2,4%. Дослідження розкриває мотиви голосування громадян на майбутніх виборах, це важливий фактор для розуміння настроїв у суспільстві. У Луганській області 37% громадян головним мотивом голосування за кандидата у президенти обрали його орієнтацію та тіснішу співпрацю з ЄС, 22% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на це питання. Менша половина опитаних, а саме 41% визначили орієнтацію

---

⁵⁵ Звіт КМІСу: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ: ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 2018 РОКУ [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=806&page=2&y=2018>.

⁵⁶ Спеціальний проект групи Рейтинг: "Портрети регіонів" [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_40000_portraits_of_the_regions_122018_press.pdf. – с.49

кандидата на тіснішу співпрацю з Росією своїм мотивом участі у виборах. Мотивом взяти участь у голосуванні 48% опитаних громадян Вінницької області є орієнтація кандидата на співпрацю з ЄС. Варіант «важко відповісти» обрали 22% респондентів, і лише 17% вважають важливою орієнтацію кандидата на співпрацю з Росією.

В остаточному звіті Центральної виборчої комісії (ЦВК) відзначається висока активність залучення українських, а також міжнародних громадських організацій в процес спостереження.⁵⁷ Проте, згадані в документі українські громадські організації мають пряму залежність від політичних кандидатів. Політичні партії та кандидати мають законні можливості контролювати виборчий процес з різних сторін, проте вони не повинні вдаватись до маніпуляцій, залучаючи організації, які підконтрольні чи лояльні до них.

Активність виборців, зафіксована на президентських виборах 2019 р. була вищою в порівнянні із виборами 2014 р. та найвищою за весь період Незалежності. Явка в цілому по країні на виборах Президента України у 2019 р. станом на 20 годину 31 березня склала 63,5%.⁵⁸ Показник у Вінницькій області – 65%. Дані явки в Луганській області нижчі за середній показник – 56,7%.⁵⁹ Громадська мережа ОПОРА також проводила громадське спостереження на чергових президентських виборах 2019 року, результати релевантні офіційним даним від ЦВК. Слід зазначити, що і загальний розподіл явки громадян на виборах був досить рівномірним у всіх областях.

Закінчимо розгляд залученості громадян до процесу виборів шляхом аналізу результатів явки на місцевих виборах 2020 року. Вони є важливими,

---

⁵⁷ ОСТАТОЧНИЙ ЗВІТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОПОРИ НА ЧЕРГОВИХ ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2019 РОКУ [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/OPORA-Zvit-sposterezhennya-na-viborah-prezidenta-Ukraini-19.pdf>. - с.167

⁵⁸ Вибори Президента України 2019 [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20190412110811/https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp095pt001f01=719pt049f01=5.html>.

⁵⁹ Так само.

адже це перші загальнонаціональні місцеві вибори після проведення децентралізації та об'єднання територіальних громад. Рівень впливу місцевої влади підвищився. Цікаво дослідити чи змінився рівень активності виборців в контексті участі в процесі голосування. За даними дослідження соціологічної групи «Рейтинг», явка виборців по Україні була низькою – 36,88%.⁶⁰ Жителі Вінницької та Луганської областей голосували активніше – близько 38% відсотків громадян взяли участь у голосуванні в обох областях. Громадська мережа ОПОРА звітує, що явка виборців була значно нижчою в порівнянні з попередніми місцевими виборами 2015 року: 36% проти 46.5%.⁶¹ Певну роль відіграла пандемія COVID – 19, через що певна частина громадян утрималась від участі у голосуванні, проте активність суспільства знизилась.

Ми проаналізували явку громадян на місцевих та президентських виборах в контексті дослідження ступеня розвитку соціального капіталу в двох областях: Луганській та Вінницькій. Статистично, показник явки виборців у Вінницькій області вищий ніж в Луганській, а також вищий за середню явку по країні. Проте, відмінність результатів опитувань на місцевих виборах майже не помітна і коливається в діапазоні від 0.5% до 3%. Зауважимо, що різниця даних про явку громадян обраних областей на президентських виборах значно вища. Вона складає від 5% до 15%. Цікаво також порівняти статистичну різницю між результатами явки і на місцевих і на президентських виборах, які були розглянуті нами. Для цього було сформовано дві вибірки з відсотковими даними явки. Результат проведеного тесту Стьюдента ($t = 1,17$) менший за критичне табличне значення (2,447), тому різниця між двома вибірками не є значущою. Результати досліджень траншують рівень активності громадян. Дані показують, що громадяни Луганської області проявляють більший громадський

---

⁶⁰ Моніторинг місцевих виборів 2020: ПІДСУМКИ [Електронний ресурс] // Соціологічна Група "РЕЙТИНГ". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_local_electionsua_112020_press.pdf.

⁶¹ Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах — 2020 [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.oporaua.org/report/vybyory/mistsevi-vybyory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybyory_2020.

інтерес до проблем місцевого рівня, а не загальнодержавного.⁶²

2.2 АНАЛІЗ ПОШИРЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В методології Р. Патнема, важливим показником, який необхідно враховувати при дослідженні розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу, є ступінь поширення громадських організацій. Він є важливим, адже наочно показує активність громадян, яку вони проявляють шляхом долучення до різноманітних громадських організацій. Показник рівня розвитку соціального капіталу та поширення громадських організацій це взаємозалежні поняття. Здатність громадян мобілізуватись в разі необхідності та брати участь в суспільно-політичному житті країни, регіону чи міста є ключовою умовою для розповсюдження громадських організацій, адже неактивні, в контексті суспільного життя, громадяни не можуть об'єднуватись в спільноту із тісними зв'язками між акторами і, відповідно, високим рівнем розвитку соціального капіталу. Розглянемо кількість громадських організацій в Луганській та Вінницькій областях, кількість членів, а також рівень фінансової підтримки державою.

Згідно з даними статистичного бюлетеня, оприлюдненого Державною Службою Статистики (Держстатом), станом на 2014 рік на території Луганської області було зареєстровано 274 громадські організації.⁶³ У Вінницькій області офіційно зафіксована кількість організацій набагато більша і становить 1184

---

⁶² [Вишневецький Арсеній, 2023. Порівняння розвитку громадянського суспільства в Луганській та Вінницькій областях(2014-2021). Неопублікований рукопис].

⁶³ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.

об'єднання. Відповідно, є різниця й в кількості залучених громадян: 30667 осіб у Луганській області проти 628806 у Вінницькій. Тобто кількість учасників громадських організацій у Вінницькій області переважає у 20 разів. У 2015 році, за даними Держстату, відбувся ріст кількості громадських організацій на території Луганської області. Було зареєстровано 391 організацію, до якої входило 56089 осіб. Тоді як на Вінниччині кількість організацій зафіксована на рівні 1075 одиниць, кількість залучених осіб майже не змінилась.⁶⁴ Розглянемо дані за 2017 рік для того, щоб прослідкувати динаміку зміни кількості членів на обліку в громадських організаціях. В статистичному збірнику Держстату зазначено, що кількість залучених осіб в Луганській області становить 201240 громадян. Показник зріс в 6.6 разів в порівнянні з даними за 2014 рік. У Вінницькій області станом на 2017 рік до громадських організацій було залучено 572665 осіб.⁶⁵

Для більш об'єктивного порівняння масштабів діяльності громадських організацій на обраних територіях пропонуємо розглянути їх величину, тобто середню кількість людей, які входять до однієї організації. Так, у 2014 році на Луганщині в середньому до громадської організації входило 112 осіб. На Вінниччині цей показник становив 531 особу на одну організацію. Величина організацій у Вінницькій області у 2014 році переважала в 5 разів. Станом на 2015 рік, в середньому, кожна організація в Луганській області налічувала 143 людини, тоді як у Вінницькій даний показник теж зріс, але в меншій пропорції – 584 громадяни на одну організацію. Варто звернути увагу на рівень виділених коштів з державного бюджету на фінансування громадських організацій. У 2014 році цей показник становив 4,4% від загальної кількості виділених коштів з різних джерел. У 2015 році з бюджету було профінансовано 3,6% видатків, а в 2017 році рівень підтримки становив лише 2,6%.

---

⁶⁴ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.

⁶⁵ Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_go_2017.pdf.

На прикладі аналізу кількох років можемо помітити взаємо протилежні процеси росту та падіння кількості залучених осіб до громадянських організацій. Багаторазовий ріст кількості організацій та членів на обліку в них на території Луганської області показує активну роботу, спрямовану на закриття потреб населення в умовах війни на Донбасі. Одночасно з цим, у Вінницькій області можемо спостерігати плавне падіння кількості залучених до організацій громадян, що прямо вказує на низький інтерес та активність суспільства в полі громадської діяльності.

2.3 ОГЛЯД ПОШИРЕННЯ НЕФОРМАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Як вже було зазначено раніше в роботі, волонтерська діяльність об'єднує соціально активних громадян, що сприяє розвитку соціального капіталу кожного із цих людей окремо і громади загалом. Пропонуємо розглянути дані соціологічних опитувань на тему залучення українців до волонтерської діяльності в періоді з 2014 р. по 2021 р.⁶⁶ Результати загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова, вказують, що волонтерською діяльністю в 2015 р. займалось 13,5% населення Вінницької області та 8% населення Луганської області.⁶⁷ Станом на 2016 р. цей показник виріс до 17% на Вінниччині та опустився до 6% на Луганщині.⁶⁸ Протягом наступних років не відбувалось значних змін в динаміці залучення громадян до волонтерства, тому пропонуємо взяти медіанний показник 2018 р., що становить 15,6% на території Вінницької

---

⁶⁶ [Вишневецький Арсеній, 2023. Порівняння розвитку громадянського суспільства в Луганській та Вінницькій областях(2014-2021). Неопублікований рукопис].

⁶⁷ Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>.

⁶⁸ Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.

області та 6,9% на Луганщині.⁶⁹ Волонтерською діяльністю протягом 2019 р. займалось 9% населення Вінницької та 4% громадян в Луганській областях.⁷⁰ На завершення, візьмемо результати соціологічного опитування 2021 р., які вказують на те, що у Вінницькій області 18% громадян було залучено до волонтерства, а в Луганській області – 5%.⁷¹ Отримані дані в періоді з 2014 р. по 2021 р. вказують на помітний розрив рівня участі населення в обраному нами для розгляду аспекті – залученню до волонтерства. Жителі Вінницької області, в порівнянні з Луганчанами, вдвічі активніше беруть участь у волонтерському житті, зокрема допомагають армії та переселенцям. Динаміка по областях стабільна, підвищення або зниження рівня волонтерства не спостерігаємо.

2.4 АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН

Оскільки Р. Патнем визначає релігійну активність громадян як одне із основних джерел розвитку соціального капіталу всередині громади, вважаємо за необхідне розглянути, якою є частка українців, які залучені до релігійного життя на регулярній основі. Важливо розглядати саме факт регулярної участі, а не загальну кількість громадян, які сповідують одну із релігій. Візьмемо дані соціологічних опитувань, що стосуються питання «Як часто Ви відвідуєте релігійні служби, зібрання, служіння?». Репрезентативними для нас є відповіді «частіше ніж раз на тиждень» та «раз на тиждень», адже це показники, що вказують на високу громадську активність і передбачають регулярну участь в житті спільноти. Громадяни, які вказують один із перелічених варіантів, є тією активною частиною громадянського суспільства, які роблять найбільший внесок в розвиток соціального капіталу громади шляхом залучення до релігійного життя.

---

⁶⁹ Публічна дискусія Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>.

⁷⁰ Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>.

⁷¹ Опитування U-Report [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5587/>.

Дані соціологічного опитування за 2016 р. вказують на те, що у Вінницькій області 13,7% громадян відвідують релігійні служіння раз на тиждень або частіше ніж раз на тиждень, тоді як в Луганській області відсоток тих, хто обрав один із двох варіантів відповіді – 7,6%.⁷² Станом на 2017 р. відсоток активно залученої частини населення майже не змінився і становить 13,5% на Вінниччині та 7,7% на Луганщині.⁷³ За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова у 2018 р., 15% респондентів у Вінницькій області вказали, що відвідують релігійні зібрання щотижня або частіше. Необхідно сказати, що теоретична похибка дослідження 2,3%, через що різниця в 1,5%, в порівнянні з минулими роками, не є значущою та не вказує на відмінність в результатах, тому можемо стверджувати, що кількісні зміни у Вінницькій області відсутні.⁷⁴ Якщо порівнювати отримані результати на Сході із статистичними даними минулих років, то різниця більш значуща та виходить за межі похибки. Таким чином, 12,3% мешканців Луганської області відвідують релігійні зібрання раз на тиждень або частіше, що на 4,6% більше ніж в 2017 р.⁷⁵ Проведене в 2019 р. опитування транслює однакові показники громадського залучення: по 17,4% в обох областях.⁷⁶ Зібрані дані за 2020 р. та 2021 р. також вказують на однакові результати частоти відвідування богослужінь. Цей показник становить 14,2% населення. В періоді до 2019 р. населення Вінниччини було більш активним в релігійному житті. Починаючи від 2019 р. і до 2021 р. відсоток частоти відвідування церковних зібрань зріс в Луганській області до рівня Вінницької. Це говорить про розвиток релігійної активності громадян на Сході, а

---

⁷² РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ДВА РОКИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ (інформаційні матеріали) [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.

⁷³ ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА У ПРОТИСТОЯННІ ВИКЛИКАМ І ЗАГРОЗАМ СЬОГОДЕННЯ [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf.

⁷⁴ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО І ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: ТЕНДЕНЦІЇ 2010-2018рр. [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

⁷⁵ Так само.

⁷⁶ ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ-2019: ПІДСУМКИ РОКУ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf.

відповідно, вказує на посилення соціальних зв'язків та соціального капіталу в межах регіону. Ця якість є позитивною в контексті дослідження демократизації регіонів. Загалом, показники областей є близькими до середніх по країні. Розглядаючи обраний період не можна підтвердити думку про те, що релігійність українців має спадаючу тенденцію із Заходу на Схід. Спираючись на описані в підрозділі статистичні дані, це було помітно до 2019 р., після чого тренд змінився.

2.5 АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ РІВНЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ДОВІРИ

Рівень інституціалізованої довіри пропонуємо розглянути на прикладі довіри до Верховної Ради. Історично, рівень довіри до цієї інституції нижчий ніж до Президента. Сприйняття суспільством політики Президента може залежати від його особистісних характеристик та від окремих заяв. Водночас, Верховна Рада складається з 450 парламентарів, що представляють політичні партії різних ідеологічних спектрів. Тому показник довіри до Верховної Ради виключає вплив політичних вподобань респондентів соціологічних досліджень і більш якісно відображає рівень довіри суспільства до інституцій.

Пропонуємо розглянути результати соціологічних досліджень щодо рівня довіри до Верховної Ради України. У 2014 р. регіональний вимір рівня довіри громадян різниться і становить 19% у Вінницькій та 10% у Луганській областях.⁷⁷ Вже в наступному, 2015 р. різниця в даних зменшується і у

---

⁷⁷ ПІДТРИМКА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/podderzhka_deyatelnosti_gosudarstvennyh_institutov_i_elektoralnye_orientacii_grazhdan.html.

Вінницькій області зафіксовано показник в 13,5%, в Луганській – 12,7%.⁷⁸ Враховуючи теоретичну похибку в 2,3%, відсоток довіри громадян в 2015 р. можемо вважати однаковим в обох областях. У 2016 р. суттєвих змін в динаміці інституціолізованої довіри громадян не спостерігаємо. На Вінничині 11,7% громадян довіряють Верховній Раді, на Луганщині – 12%.⁷⁹ Дещо відмінними є результати соціологічного опитування, проведеного Фондом Разумкова у 2017 р. Згідно з отриманими даними, у Вінницькій області 21% респондентів зазначили, що довіряють Верховній Раді.⁸⁰ Порівняно з попереднім роком, вдвічі більша кількість громадян почала довіряти Верховній Раді як інституції. На Луганщині рівень довіри дорівнює 12%.⁸¹ У 2018 р. серед варіантів відповіді на запитання «Якою мірою Ви довіряєте Верховній Раді України?» 6,9% опитаних вінничан обрали варіанти «повністю довіряю» та «скоріше, довіряю». ⁸² Тенденція до зниження рівня інституційної довіри спостерігається і серед луганчан. Там обидва варіанти відповіді обрало 3,6% учасників соціологічного опитування «КМІС». ⁸³ Станом на 2020 р. 15% респондентів у Вінницькій області та 12% в Луганській відповіли, що довіряють Верховній раді. ⁸⁴ Статистичні дані станом на 2021 р. демонструють 10% довіри громадян на території Вінницької та 12% довіри на території Луганської областей. ⁸⁵ Загальний показник довіри в рамках обраного нами періоду становить 13,8% у Вінницькій області та 10,6% в Луганській. Варто зазначити, що описаний нами рівень довіри у Вінницькій області не є стабільним, він коливається в діапазоні

⁷⁸ Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

⁷⁹ Соцопитування: за рік поліція різко наростила довіру. Лідери недовіри – прокуратура й суди [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/>.

⁸⁰ ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf.

⁸¹ Так само.

⁸² СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ: ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 2018 РОКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=806&page=1>.

⁸³ Так само.

⁸⁴ Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому ні? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukrainsi-doviryayut-a-komu-ni>.

⁸⁵ ДИНАМІКА ДОВІРИ СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУЦІЯМ ПРОТЯГОМ 2020-2021 РОКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕЛЕФОННОГО ОПИТУВАННЯ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

від 6,9% до 21%. В Луганській області цей діапазон вузький і знаходиться в межах 3,6% - 12,7%. Оскільки рівень довіри до інституцій визначає соціальний капітал, можемо зробити висновок, що соціальний капітал вищий у Вінницькій області. Відповідно, умови для демократизації у Вінницькій області більш сприятливі ніж у Луганській.

Розглянувши концепцію соціального капіталу Р. Патнема, нам стає очевидним, що окрім інституціолізованої, наявність інших форм довіри є основною чеснотою соціального капіталу всередині громади. Через це, ми пропонуємо взяти до уваги та порівняти рівень інших, домінуючих форм довіри між індивідами, зокрема і міжособистісну довіру. В загальнонаціональному масштабі рівень довіри українців один до одного можна визначити як стабільно високий.⁸⁶ У 2015 р. показник, що демонструє довіру до друзів, сім'ї та знайомих, був на відмітці 77,4% у Вінницькій області та 67% в Луганській.⁸⁷ Така кількість людей відмітила, що вони «довіряють» або «скоріше довіряють» своєму близькому оточенню. За результатами соціологічного дослідження 2017 р. 20% громадян у Вінницькій області, проти 21% в Луганській, погодились із твердженням, що більшості людей можна довіряти.⁸⁸ Дані щодо загальної довіри людей один до одного по всій країні в 2017 та 2018 рр. становлять 73% та 68%.⁸⁹ Цей тип довіри превалює над всіма іншими, зокрема вищий за довіру до ЗСУ та волонтерів, які з початку 2014 р., згідно з думкою населення, входять до трійки найбільш «надійних» соціальних інституцій. У 2020 р. 67% респондентів в обох досліджуваних нами областях відповіли, що довіряють

---

⁸⁶ Ukraine in World Values Survey 2020 Resume of the analytical report [Електронний ресурс] // Ukrainian Centre for European Policy. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf. – с. 22

⁸⁷ НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА № 3-4 (161-162) [Електронний ресурс] // УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf. – с. 54

⁸⁸ Опитування громадської думки щодо громадянського залучення [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1304371255645e01a83f8740.75872543.pdf>.

⁸⁹ ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТАМ, ГРУДЕНЬ 2018 Р. [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>.

звичайним людям в населеному пункті, в межах якого вони проживають.⁹⁰ Цей показник майже не змінився і в 2021 р. У Вінницькій області 64% громадян довіряють один одному, а в Луганській – 62%.⁹¹ На основі наведених даних можемо зробити висновок щодо загальної динаміки рівня міжособистісної довіри серед населення. Він є високим і коливається в межах 60% - 70%. Рівень довіри громадян один до одного значно вищий за довіру до влади, силових структур або церкви.

ПІДСУМОК ДО РОЗДІЛУ.

В даному розділі ми розглянули кількісні дані щодо участі населення Вінницької та Луганської областей в громадському житті. Відповідно до методології Р. Патнема, до уваги були взяті індикатори залучення суспільства до політичного, суспільного та релігійного життя. Разом із цим, ми розглянули показники інституціолізованої та міжособистісної довіри. Рівень політичної активності визначили шляхом огляду явки на місцевих, парламентських та президентських виборах. Аналіз поширення громадських організацій дає змогу оцінити наскільки активними є зв'язки між акторами в суспільстві. Цей тип відносин передбачає безпосередню взаємодію громадян один із одним, так само як і фактор залучення до релігійного життя. Для оцінки релігійної активності ми обрали показник частоти відвідування церковних зібрань та богослужінь. Наступним індикатором, який ми розглянули, є волонтерська діяльність. Цей тип активності також передбачає кооперацію людей в групі, які характеризуються сприятливими умовами для розвитку соціального капіталу. Статистичні дані на тему довіри громадян один до одного, а також до інституцій ми знайшли в соціологічних дослідженнях, проведених в період з 2014 р. по 2021 р. Після цього ми співставили отримані дані і визначили динаміку, описану

---

⁹⁰ ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУЦІЯМ І ПАРТІЯМ: ГРУДЕНЬ 2020 [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.

⁹¹ ДИНАМІКА ДОВІРИ СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУЦІЯМ ПРОТЯГОМ 2020-2021 РОКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕЛЕФОННОГО ОПИТУВАННЯ [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

детальніше в наступному розділі роботи. В проміжному висновку можемо зазначити, що кількісні дані вказують на вищий рівень соціального капіталу у Вінницькій області в порівнянні з Луганською. Всі отримані результати можна вважати релевантними в контексті дослідження впливу соціального капіталу на процес демократизації двох областей, адже вони відповідають обраній методології.

РОЗДІЛ III. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ.

Звертаючись до методології Р. Патнема, описаної в першому розділі дипломної роботи, ми пропонуємо інтерпретувати статистичні дані, що визначають активність громадян і викладені в другому розділі нашого дослідження. Ми проаналізували рівень розвитку соціального капіталу за наступними індикаторами: політична активність громадян, поширення громадських організацій, залучення до волонтерської діяльності, релігійна активність, а також розглянули міжособистісну та інституціолізовану довіру громадян. Зробимо висновки щодо впливу згаданих сфер громадянської активності на розвиток демократії у Вінницькій та Луганській областях. Варто зауважити, що через брак статистичних даних, по деяким індикаторам громадянської активності наводились кількісні дані, що стосуються Центрального та Східного регіонів України, а не Вінницької чи Луганської областей окремо. На жаль, не всі соціологічні опитування проводились в обраних нами областях. На прикладі визначення рівня політичної активності громадян, керуючись наявними результатами соціологічних досліджень, які проводились одночасно в межах макрорегіону та області, ми можемо зробити висновок про те, що значне відхилення в отриманих результатах не спостерігається. Через це, проведене нами дослідження є актуальним та релевантним обраній темі.

Почнемо інтерпретацію результатів із аналізу явки на виборах.⁹² «Ми розглянули результати явки в період з 2014 р. по 2019 р. за оцінкою кількох соціологічних центрів, а також використали офіційні дані ЦВК. Явка в Луганській та Вінницькій областях на виборах 2019 р. була рекордною за весь час Незалежності України. Можемо виокремити кілька причин цьому: усвідомлення громадянами власної ідентичності, невдоволення діючою владою через військові дії, які розтягнулись на кілька років, а також небайдужість до проблем суспільства. Віру виборців в те, що з приходом нової влади будуть вирішені проблеми, які їх турбують, можна виокремити як окремий фактор мотивації до участі у голосуванні в обох областях. Рівень мотивації виборців брати участь у голосуванні на президентських виборах можна оцінити як високий, до того ж на Луганщині вона зростає. Прослідковується тенденція до росту рівня суспільної активності громадян в участі в президентських виборах, як в Луганській, так і у Вінницькій областях. Громадянське суспільство у Вінницькій області має більш розвинену властивість до мобілізації. Це наявно підтверджено на прикладі показників явки на виборах в обраний період 2014 - 2019 рр. Вони високі незалежно від типу виборів, тоді як ідентичні показники в Луганській області коливаються в залежності від різновиду виборів».⁹³ Отримані результати щодо явки на виборах вказують на деякі цікаві закономірності, які можна розглядати в контексті розвитку соціального капіталу та його впливу на демократизацію областей. З одного боку, висока явка на місцевих виборах у Вінницькій та Луганській областях може вказувати на наявність стабільності соціального капіталу, яка є особливо важливою в умовах соціально-політичної нестабільності. Це є свідченням того, що громадяни зберігають свою віру в демократичні процеси та відчують зв'язок зі своєю спільнотою незважаючи на будь-які виклики. Це наслідок активної громадської мобілізації та залучення до громадських ініціатив, що свідчить про здатність

---

⁹² Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – 302 с. – с.93

⁹³ [Вишневський Арсеній, 2023. Порівняння розвитку громадянського суспільства в Луганській та Вінницькій областях(2014-2021). Неопублікований рукопис].

громадян впливати на політичні процеси через свою активність. З іншого боку можна розглядати високу явку на місцевих виборах у складних політичних умовах як прояв адаптації умов нестабільності національного рівня. Громадяни можуть визнавати важливість місцевих виборів для їхнього побуту та благополуччя. Явка на виборах є лише одним із індикаторів, що визначають соціальний капітал і не може надати повне відображення реального його стану.

Факт наявності громадських організацій це індикатор, який демонструє активність роботи горизонтальних зв'язків між громадянами.⁹⁴ «За цим критерієм, і в Луганській і у Вінницькій областях присутні ознаки розвиненого громадянського суспільства з горизонтальними зв'язками. Для того, щоб порівняти рівень розвитку горизонтальних зв'язків взаємності і співпраці в обох областях, пропонуємо розглянути не загальну кількість організацій, адже вони можуть відрізнитись за величиною та впливом, а середню кількість людей, залучених до громадських організацій. На прикладі розглянутих нами даних за 2014-2017 рр., можемо спостерігати багаторазовий ріст кількості залучених осіб на території Луганської області. У Вінницькій області кількісні показники високі, проте подібна активність відсутня, тому за цим критерієм можна охарактеризувати стан горизонтальних суспільних зв'язків як стагнуючий. Також Р. Патнем говорить про важливість фактору довіри до громадських організацій, як до соціальних інституцій. Рівень довіри громадян у Вінницькій області, в порівнянні з Луганською, переважає на 13,8%. Це означає, що громадяни рідше проявляють бажання відсторонитись від участі в суспільно-політичному житті через власну «ізолюваність». Люди готові мобілізуватись задля задоволення спільного громадського інтересу. Крім довіри до громадянських організацій, дуже важливим є фактор взаємної довіри та солідарності між суб'єктами суспільства. Можемо зробити такий висновок: оскільки зростає показник залученості громадян до суспільно-політичних процесів на території Луганської області, то відповідно підвищується й рівень

---

⁹⁴ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 610

взаємної довіри та солідарності між суб'єктами громадянського суспільства, адже за трактуванням Р. Патнема ці поняття взаємозалежні. Якщо оцінювати обидві області за критерієм рівня розвитку горизонтальних патрон-клієнтських зв'язків, то у Вінницькій області їх можна визначити як розвинені, а в Луганській як такі, що динамічно розвиваються.»⁹⁵ Активність громадян в полі суспільно-політичних відносин є відображенням позитивної динаміки росту соціального капіталу.

Наступним індикатором, що відображає активну роботу соціального капіталу, є залучення до волонтерської діяльності. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах взаємодопомоги, рівності та громадянської свободи. Аналізуючи статистичні дані по двом областям, можемо прослідкувати, що кількість населення, яке займається волонтерством, в 2,5 рази вища на Вінниччині. Це означає, що більша частина суспільства Вінницької області об'єднана на основі усвідомлення спільних цінностей, що сприяє зміцненню та розвитку демократії шляхом залучення більш широких верств населення до вирішення нагальних проблем суспільства. Можна сказати, що здатність суспільства до мобілізації сил та ресурсів у Вінницькій області в 2,5 рази вища ніж в Луганській. Ознайомившись із концепцією Р. Патнема, нам стає зрозумілим, що рівень залучення людей до різноманітних форм громадянської активності корелюється із їх схильністю до усвідомлення власного впливу на процеси прийняття рішень в суспільстві. В даному випадку, різниця участі громадян у волонтерській діяльності може вказувати на те, що Вінничани краще розуміють власну роль та є більш активними акторами, які здатні впливати на життя громади загалом і демократизацію регіону зокрема.

Відповідно до концепції Р. Патнема, подібним індикатором до попереднього є релігійна активність громадян, точніше, прояв релігійної активності, що передбачає регулярну участь індивідів в групі, а відповідно –

---

⁹⁵ [Вишневський Арсеній, 2023. Порівняння розвитку громадянського суспільства в Луганській та Вінницькій областях(2014-2021). Неопублікований рукопис].

взаємодію один з одним.⁹⁶ Схожість індикаторів волонтерства та релігійної активності полягає в тому, що обидва передбачають обмін зв'язками взаємності та посилюють довіру громадян один до одного. Таким чином, розглянувши показники щодо безпосередньої участі в релігійних зібраннях у Вінницькій та Луганській областях, ми можемо зробити висновок: населення Луганської області нарощує свою активність із 2018 р., тоді як на Вінниччині вона з початку періоду дослідження була вищою і динаміка змін відсутня. Можемо констатувати, що в Луганській області формуються сприятливі умови для розвитку демократії, оскільки ріст релігійної активності сприяє масштабуванню мережі довіри та взаємодопомоги. Обстановка у Вінницькій області характеризується наявним середнім, в масштабах України, рівнем релігійної активності.

Останнім, з розглянутих нами, є індикатор довіри, оскільки саме її наявність між акторами в суспільстві сприяє його консолідації.⁹⁷ Довіра до інститутів влади вказує на готовність громадян до співпраці та кооперації з метою досягнення загального блага. Форма довіри між громадянами ж визначає якість взаємодії та спілкування у суспільстві. Високий рівень цих видів довіри сприяє підтримці демократичних інститутів, а також створює належні умови для покращення якості демократичних процесів. Рівень довіри до влади у Вінницькій та Луганській областях, виражений показником довіри до Верховної Ради України, низький. Протилежна ситуація із міжособистісною довірою, її рівень однаково високий в обох областях. Це говорить про потужний соціальний капітал, але може бути викликом для демократичного управління та потребує уваги до підвищення довіри до влади через зміцнення демократичних інститутів та політичних процесів.

Оскільки описаний нами індикатор волонтерської активності вказує на рівень соціального капіталу в суспільстві, Ми який

---

⁹⁶ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000. – с. 112

⁹⁷ Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. – 302 с.

ПІДСУМОК ДО РОЗДІЛУ.

Ми проінтерпретували кількісні результати виміру соціального капіталу, описані в другій частині роботи, на предмет впливу на розвиток демократії. Вінницька область лідирує за показником залучення громадян до волонтерської діяльності, а також населення області більше довіряє владі. В той же час, такі індикатори громадської активності як політичне залучення, поширення громадських організацій, релігійна активність та міжособистісна довіра балансують між обома областями. Відмінність результатів не суттєва або відсутня взагалі. Також варто відзначити динаміку росту та розвитку соціальних зв'язків між громадянами в Луганській області. Загалом, суспільство у Вінницькій області є більш активним та мобілізованим, що вказує на вищий рівень соціального капіталу в порівнянні із суспільством Луганської області.

ВИСНОВКИ

В дипломній роботі ми провели порівняльний аналіз взаємодії соціального капіталу із процесом розвитку демократії в обраних областях з двох макрорегіонів України - Центрального (Вінницька область) та Східного (Луганська область). З різних сторін розглянули теоретичну розробку на тему визначення поняття соціального капіталу та його впливу на процес демократизації. Можемо характеризувати дане поняття як мережу соціальних взаємодій та взаємин, які створюються між людьми на основі довіри, взаємодопомоги, співпраці та спільних цінностей. В даній роботі ми звернулись до праць дослідників, що представляють західну наукову спільноту, а також до робіт сучасних українських науковців. Ними є: П. Бурдє, Р. Патнем, Г. Зеленько, А. Карась та В. Степаненко. Порівняли їх концепції та знайшли способи вимірювання соціального капіталу в межах окремих регіонів, після чого перенесли їх в практичну площину.

За основу було обрано методологію Р. Патнема через її прикладний характер. Ми використали запропоновані дослідником індикатори, які дозволяють виміряти рівень розвитку соціального капіталу. Зокрема, проаналізували аспекти політичної активності громадян в обох регіонах, поширення громадських організацій на цих територіях, розглянули форми неформальних зв'язків між громадянами, релігійну активність, що передбачає безпосередню участь в спільноті, а також порівняли рівні інституційної та міжособистісної довіри в суспільстві. Після аналізу та подальшої інтерпретації даних, можемо дійти наступних висновків.

По-перше, основним фактором, про який говорить кожен із згаданих науковців, є наявність довіри між громадянами. Вона відіграє ключову роль у формуванні та підтримці соціального капіталу, а також сприяє виникненню відчуття спільності та приналежності до групи, що підвищує моральність та

самоорганізацію громади. Відсутність довіри може призвести до зменшення участі в громадському житті, посилення політичної пасивності. Дані фактори підривають демократичні інститути та поляризують суспільство. Таким чином, наявність довіри між громадянами є важливою умовою для стабільного та ефективного функціонування демократії.

По-друге, оскільки розвиток соціального капіталу та демократії - поняття взаємопов'язані та взаємозалежні, можемо зробити висновок щодо наявного вищого рівня демократії у Вінницькій області в порівнянні з Луганською. Дані соціологічних досліджень вказують на вищу активність населення Вінницької області в соціально-політичному полі за більшістю індикаторів. Проте, в Луганській області динаміка росту кількісних показників, що визначають соціальний капітал, є більш явною. У Вінницькій області ці індикатори є більш стабільними.

Наостанок, враховуючи тенденції росту соціального капіталу в Луганській області в умовах нестабільності, можемо спрогнозувати подальше проведення демократичних перетворень та покращення загального добробуту в області за умови відсутності дестабілізуючих факторів у вигляді проведення активних військових дій.

Список використаних джерел:

1. Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre 1. Bourdieu., 1990. – 333 с. – (Stanford: Stanford University Press).
2. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. D.. – New York: Simon & Schuster, 2000.
3. GOVERNING THE COMMONS The evolution of institutions for collective action [Електронний ресурс] // Cambridge University Press. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: https://www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf.
4. Habitus: A Sense of Place Автор: Emma Rooksby https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=JC74DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=habitus+and+social+research+bourdieu+book+&ots=EixTzoYPeG&sig=esOfYVvonhvfbTT105wpt7Z1Fo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
5. THE FORMS OF CAPITAL Pierre Bourdieu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.
6. Ukraine in World Values Survey 2020 Resume of the analytical report [Електронний ресурс] // Ukrainian Centre for European Policy. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf.
7. Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.

8. Вибори мерів: другий тур. Проміжні підсумки спостереження ОПОРИ за днем голосування [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/41648-vybory-meriv-druhyi-tur-promizhni-pidsumky-sposterezhennia-opory-z-a-dnem-holosuvannia>.
9. Вибори Президента України 2019 [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія – Режим доступу до ресурсу:
<https://web.archive.org/web/20190412110811/https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp095pt001f01=719pt049f01=5.html>.
10. Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru>.
11. Вишневецький Арсеній, 2023. Порівняння розвитку громадянського суспільства в Луганській та Вінницькій областях (2014-2021). Неопублікований рукопис].
12. Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>
н.
13. ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ-2019: ПІДСУМКИ РОКУ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf.
14. Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому ні? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukraintsi-doviryayut-a-komu-ni>.

15. ДИНАМІКА ДОВІРИ СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУЦІЯМ ПРОТЯГОМ 2020-2021 РОКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕЛЕФОННОГО ОПИТУВАННЯ [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.
16. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.
17. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.
18. Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_go_2017.pdf.
19. ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТАМ, ГРУДЕНЬ 2018 Р. [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>.
20. ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУЦІЯМ І ПАРТІЯМ: ГРУДЕНЬ 2020 [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.
21. ЗАКОН УКРАЇНИ №2487-VI Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/documents/2487-vi-11746>.
22. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях під час повторного голосування 15 листопада 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20151119040506/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015_2_tur.pdf.
23. Звіт КМІСу: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ: ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 2018 РОКУ [Електронний ресурс]. – 2018. –

- Режим доступу до ресурсу:
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=806&page=2&y=2018>.
24. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
https://web.archive.org/web/20151106035850/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015.pdf.
25. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько. // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2018.
26. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Київ – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003 – Режим доступу до ресурсу:
<http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004613>
27. Карась, А. (2023). Інтерв'ю з доктором філософських наук Анатолієм Карасем [Відео]. Доступно на: YouTube.
https://www.youtube.com/watch?v=gp_Dr9gDX-4. (Дата доступу: [17 березня 2024]).
28. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>.
29. Моніторинг місцевих виборів 2020: ПІДСУМКИ [Електронний ресурс] // Соціологічна Група "РЕЙТИНГ". – 2020. – Режим доступу до ресурсу:
https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_local_electionsua_112020_press.pdf.
30. МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ ЗА СІЧЕНЬ-ГРУДЕНЬ 2020 РОКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/rejtyngova-oczinka-za-sichen-gruden-2020-roku.pdf>.

31. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА № 3-4 (161-162) [Електронний ресурс] // УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf.
32. Опитування громадської думки щодо громадянського залучення [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1304371255645e01a83f8740.75872543.pdf>.
33. Опитування U-Report [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5587/>.
34. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО І ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: ТЕНДЕНЦІЇ 2010-2018рр. [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.
35. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах — 2020 [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020.
36. ОСТАТОЧНИЙ ЗВІТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОПОРИ НА ЧЕРГОВИХ ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2019 РОКУ [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/OPORA-Zvit-sposterezhennya-na-viborah-prezidenta-Ukraini-19.pdf>.
37. Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Роберт Патнем., 2001. Зеленько Г. Політична "матриця" громадянського суспільства / Галина Зеленько. – Київ: Знання України, 2007.

38. ПІДСУМКОВИЙ ЗВІТ за результатами громадського спостереження ОПОРИ під час позачергових виборів Президента України 2014 року [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oporaua.org/report/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>.
39. ПІДТРИМКА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/podderzhka_deyatelnosti_gosudarstvennyh_institutov_i_elektoralnye_orientacii_grazhdan.html.
40. Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://tyzhden.ua/povnyj-tekst-dokumentiv-ukhvalenykh-na-perehovorakh-v-minsku/>.
41. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf.
42. Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>.
43. Публікація управління ООН з координації гуманітарних справ [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2015>.
44. Публічна дискусія Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи

- імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>.
45. РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ДВА РОКИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ (інформаційні матеріали) [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:
https://razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.
46. Соціальний капітал як умова і міра громадянського поступу: європейські національні зразки й українські варіанти / А. Карась // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2008. — № 3. — С. 7-13. — Бібліогр.: 8 назв. — укр.
47. Соціопитування: за рік поліція різко наростила довіру. Лідери недовіри – прокуратура й суди [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:
<https://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/>.
48. Спеціальний проект групи Рейтинг: "Портрети регіонів" [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:
https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_40000_portraits_of_the_regions_122018_press.pdf.
49. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики [Електронний ресурс] / Віктор Степаненко // Ін-т соціології НАН України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
<https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/stepanenko.pdf>.
50. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ: ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 2018 РОКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=806&page=1>.
51. Хід голосування по регіонах України [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу:
https://web.archive.org/web/20170804195600/http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/WP063?pt00_t001f01=702&PT001F01=702.

52.ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА У ПРОТИСТОЯННІ ВИКЛИКАМ
І ЗАГРОЗАМ СЬОГОДЕННЯ [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим
доступу до ресурсу:
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

**Тема: «Порівняння впливу соціального капіталу на процес демократизації
Вінницької та Луганської областей в періоді 2014 р. - 2021 р.»**

Студент: Вишневський Арсеній Сергійович

Рік навчання: 4

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
Кисельов С.О.

Рецензент: кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
Амельченко Н. А.

Захищена “ ____ ” _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи: У контексті дослідження впливу розвитку соціального капіталу на демократизацію України висвітлено загальне розуміння поняття соціального капіталу в працях західних та українських дослідників. Описано шляхи дослідження рівня розвитку соціального капіталу у визначеній громаді, суспільстві. Після збору інформації було знайдено спільні та відмінні тенденції впливу соціального капіталу на процес розвитку демократії. З метою збору

емпіричних даних використано дані соціологічних досліджень, статистичні дані, зокрема ступінь залученості громадян до виборчого процесу, результати явки на виборах. Окрім політичної активності громадян, ми звернули увагу на описані Р. Патнемом такі індикатори громадянської активності як: поширення громадських організацій, неформальні соціальні зв'язки, релігійну активність, а також рівень інституціональної та міжособистісної довіри. Після збору інформації провели порівняльний аналіз даних. Інтерпретували теоретичні дані в практичну площину задля визначення рівня активності громадян та залученості їх до громадського життя в досліджуваних областях України. Порівняли вплив соціального капіталу на процес демократизації Вінницької та Луганської областей. Визначили, що рівень активності громадян вищий у Вінницькій області. Враховуючи цей факт, зробили висновок, що населення Вінницької області в більшій мірі включено в процеси прийняття рішень, що, в свою чергу, створює сприятливі умови для подальшої демократизації.